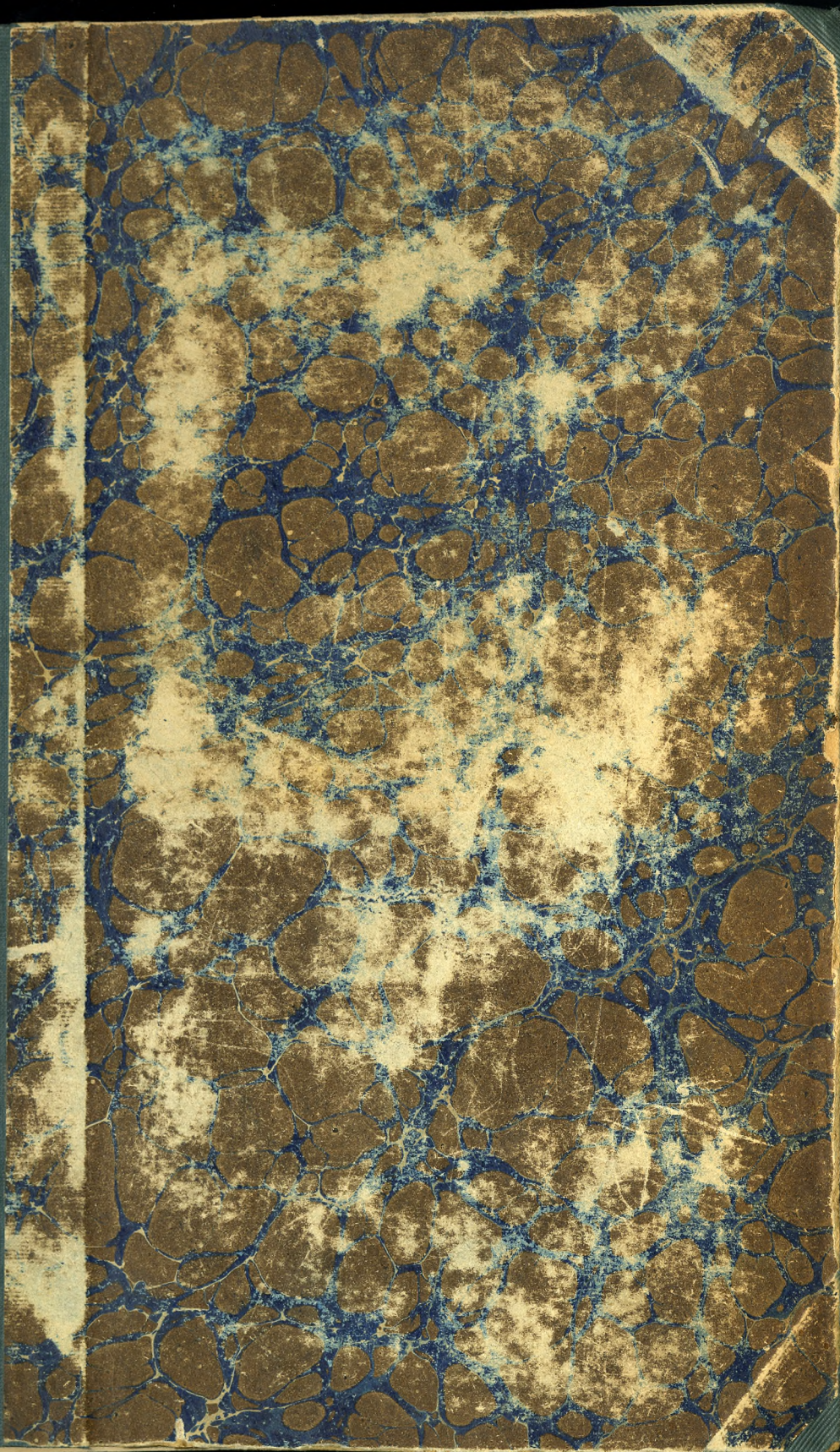

Politikai
röpiratok.

138.

138

1247

ESZMÉK

A HAZAI POLGÁRI REND KELETKEZÉSÉHEZ.

BÖLCSÉSZETI SZIGORLATI ÉRTEKEZÉS.

IRTA

SZMATANAY JÓZSEF

NY. R. TANÁR.

8.

ESZTERGOM, 1878.

NYOMATOTT BUZÁROVITS GUSZTÁVNÁL.

úgy nem ismert korlátlanul uralkodó hatalmasságokat, zsarnok fejedelmeket. Nem azért: mert míg egyrészt azon korban az ököljogot, az erő rettentő törvényét, nem válthatta fel a jogegyenlőség; másrészt a személyes hatalom, az állam összesített eszméje által nem nyugóztatott le, nem tétetett tönkre.

Az egyéni és állami hatalom, — az egyik kieroszakolt, a másik jogos alapon állván — a népvándorlás után bekövetkezett általános állami szervezkedésekre, egymást kizáró befolyást akart gyakorolni. Az egyéni erő, hatalmát, Európa földén hullámzó szabadnépek ősi intézményeiből, — az állami, az egyház és a keresztény műveltség tanaiból meríté. Az erők ellentétessége és egyensulya, heves harcot támasztott; végre a hosszas küzdelmekből előállított a hűbér, (feudum) s belőle a hűbér-rendszer (feudalismus), ama társadalmi intézmény, melyben „oly sajátságosan vegyül össze a szabadság a barbársággal, a függés a függetlenséggel s új erények pályája, hanem egyszerre mind erőszakos és zabolázhatlan szenvedélyek tág mezeje nyílik meg“.)

A hűbér-rendszer, a birtokot hatalmi jogokkal kötötte össze. A birtokosok maguk képviselték az államot, s hatalmuk gyarapodván, csakhamar tömörültek és államot képeztek az államban. A hűbéresek vagy másod-hűbéresek, helyi vagy véletlen körülmények szerint a grófok, hercegek köré csoportosultak, csupán ennek irányában vállaltak s teljesítettek kötelezettségeket. E társadalom megdőnté az állam eszméjét s helyébe a csoportosított egyediség fogalmát léptette.

Az egyéni erő öntudatos hatalma, az erőszakos és fékezhetlen szenvedélyeknek szabad kicsapongást biztosított. A hűbéresek lassanként magukat tekintették a nemzetnek, a népet elnyomták, az elnyomottat megvetették. Anyagivá lett a birtokon nyugvó társadalom, melyben csak a hűbéres tekintetett embernek. Ama korban, midőn a törvények minden erőt nélkülöztek s a szenvedélyek korlátlanul hatalmaskodtak, a nép

1) Cantu Caesar. Világtört. X. k.

minden védelemtől megfosztva, egyedül ura szeszélyes akaratától függött. Ez adott törvényt, osztogatott parancsokat, ítelt vagyron, élet és halál fölött; és a tömeg, nemzedékről nemzedékre, mindég félelmesb tisztelettel tekintett urára, ki nyomorult életét az idegen ellenségtől megvédte, de kinezva az önkényes zsarnokságtól, átkozta szivében a hatalmat, melylyel szemben szállni nem merészkedett.

A hűbéres birtokai közepén várat épít, mely az alacsony viskók közül kiemelkedve, büszkén tekint le a vidékre. Mint szikla fészében a sas, ugy élt akkoriban itt az úr, elzárkózva a társadalomtól, melyet megvetett s gyűlölve a népet, mely nem az ő vére. A tömör-kövü épületek a szikla-ormokon, a rettentés tárgyai voltak. Romjaik maig látszanak, emlékeztetve azon önmagában felbomlott társadalomra, hol a jog és igazság helyett az éles kard uralkodott, mint képe a független hatalomnak, az egyéni kitűnés és erőszaknak. S ha a vérig kinezott nép, nem birván tovább türni a kegyetlen igát, lázadásban tör ki s első dühében a zsarnok hóhérait legyilkolja, — zsoldosok rontanak a várból a védtelen tömegre s kettős karddal ölik a rendetlen csoportot. Jaj pedig a bosszu-állás napján a legyőzötteknek! panaszaik vérbe fojtnak s állapotuk még rosszabbra fordul.

„A feudalis alkotmányok“ mondja Matter: mindent elrontanak és boldogtalan befolyással vannak az erkölcsökre. Ott hol azok léteznek, a társadalmat összegörnyedni, elferdülni látjuk. A kormány, a tudomány és művészet lakaiból, a fővárosokból, falvak és vártornyokba költözik. Nincs többé közérdek, nincs nemzet, csupán néhány nagyok érdekei léteznek még, s a társadalom festményéből csak a zsoldosok csoportjai maradtak meg, kik amazokat környezik. Uralkodói hatalom, népszabadság, legfőbb törvényhatóság-fensége, az egyetemes törvényhozásszentsége, egyeseknek van feláldozva; minden kisszerüvé téve és méltóságától megfosztva. A vár úr körül csak örökös jobbágyok és oly szolgák vannak, kik az egyedek hatalmának és gazdaságának eszközei. Az ily halandó azután magát szerfe-

lett nagynek képzeli és maga felett nem is tart senkit. A zsoldhívek e magas helyzetéből lehet kimagyarázni azon dacos, gőgös, erősködő, törvényt mibe sem vevő erkölcsöket és versengéseket, melyek a középkor dicsőségei valának. Azon hadak és útrablások, melyekből Európa történelme áll, néhány század alatt szükségkép vadakká, durvákká, gorombán önzökké tették az erkölcsöket, s azokat minden jó izléstől megfosztották; mely műveletlenség mindenütt nyomban követi a hiányos alkotmányokat, és ott sarjadzik, a hol jó törvények nem léteznek“.¹⁾

A középkor mindent magában ölelő feudalismusát látva azt kezdjük hinni, hogy a hűbériség lényege, életelve is minden viszonyokban uralkodott. Tévedünk. A középkor sötétsége és vadsága soha sem volt oly rideg, hogy Róma hajdani nagyságát és fényét tökéletesen megsemmisítette volna. A római polgárisodásnak eléggé nagyszerű emlékei maradtak fenn. A császári név, a római civilisatio neve, dicsősége még élt az emberek lelkében és igen sokan kizárva a születési előjogokból, azt megújítani, visszaállítani szerették volna. A császárság régi elemei, ha mindjárt a hűbériség alakjával birtak is, természetökből ki nem vetköztek. Főleg pedig a municipalis igazgatás az, mit az újabb Európa az agg Rómától örökölt: igen erőtlen, mondhatni csekély hatósággal ahhoz képest, mivel a rómaiak alatt birt, de mégis csak ez nyert leggyakoribb alkalmazást, a középkori államok theoriáiban.

A feudális hierarchiával bíró római egyházat is theocraticus elv lelkesíté. Intézményeiben a községi szervezet formájával birt, a gyűlésezést, képviseletet és saját hatóságát, a barbárok alatt is folyvást megtartotta. Küzdelseiben a hatalom különböző tényezőivel, hol a fejedelmek-, hol a néppel-, hol a pápai tekintélylyel egyesülve, iparkodott megdönteni ama rendszert, melynek csak kényszerüségből hódolt.

¹⁾ Matter 10,000 frankkal koszorúzott pályairata: „Ueber den Einfluss der Sitten auf die Gesetze, und der Gesetze auf die Sitten“, V. S. Matter — Freiburg im Breisgau 1833. S. 133.

A királyi hatalom, azon láncban, melynek minden szeme közvetlenül az előtte valótól függ, egészen eltűnt. A hűbéri-ség az utolsó szabadtól föl egész a királyig, uralmi fokozatot hozza létre. Így az állam fejének a nép fölött semmi hatalma sem maradt, miután ez a királylyal majdnem egyenhatalmú vasallok kezeibe ment át. Ő nem feje a nemzetnek, nem fővezére a nemzeti hadseregnek; nem a legfőbb végrehajtó hatalom; ő csak névszerint ura az általa elajándékozott javadalmaknak s közvetlen, csak saját hűbéreseivel rendelkezett.

Maga a hűbér-rendszer is rövid idő alatt elfajulván, a társadalom minden kötelékeit elszaggatta, a hűbéresek és hűbérencek közti visszavonásokra, az pedig egyetemes belharcok és fejtelenségekre vezetett.

Az általános anarchia korszakában az elnyomottak is feleszméltek, visszakövetelték emberi jogaikat, vissza személyi, vagyoni és akarati szabadságukat. Mind ezen viszonyok eredménye oly intézmények létrehozása lett, melyek megmentették a bomladozó feudális társadalmat az enyészettől; melyek az ezredik év után a hűbériség megdöntésére támadtak éppen a hűbériség által előidézett s ezek voltak a községek.¹⁾

¹⁾ A történetírók véleménye e tárgy körül igen eltérő. Raynouard szerint, a római municipalitások régi alakjai, a népvándorlás után feléledtek s korszerűen módosulva a községeket hozták létre. Ily nézetben vannak a romanisták: Savigny, Romagnosi, Pagnoncelli s mások. — Thierry a köznépfellázadásából származtatja azokat. — Guizot, a római kor maradványai és a kereszténység hatásából eredetezi, a községeket. — A német írók a germán ősi institutiókból származtatják azokat. Szerintök a régi néplakta-helyeken, közvetlenül a királytól függő szabad emberek éltek, kiknek száma külső körülmények, kereskedelem s felszabadítás által szaporodván, megalapították az új értelmű községeket. Ily nézetben vannak a germanisták: báró Eckstein, Eichhorn, Troya s többen mások. E tárgyról irt jelesebb munkák: Leó: „Entwicklung der Verfassung der lombardischen Städte, bis zu Fridrich I.“ Hamburg 1827; Raumer: „Ueber die staatsrechtlichen Verhältnisse der italienischen Städte“ stb. Az egyes államok története is érdekes világitásba helyezi e kérdést, mint: Cantu Caesar: „Világtört.“ XI. k. — Karl von Rottek: „Allgemeine Geschichte von Anfang der hist. Kenntniss bis auf unsere Zeiten“ Braunschweig 1861. — L. K. Schlosser, Weltgesch. Frankfurt a/Main 1844. — Honi városainkról. „Kachelman: Geschichte der Bergstädte“. — Michnay és Lichner: „Buda város törvénykönyve“ (1244—1421.). — Hetényi: „Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődése és csinosulására“. Pályamű, Buda 1841. — Ipolyi Arnold: „Besztercebánya városa“ 1874. Budapest. — „A szepességi XVI városok pragmaticai

„A községek tehát“, mint Cantu Caesar mondja: „nem a királyi engedmények, nem is az uralkodók ügyes politikájának kifolyásai; hanem következményei a legyőzöttek felkelésének; nem közigazgatási javítás, hanem a népuralmi (democraticus) szellem hatalmas mozgalma; bizonyos neme a kölcsönös biztositásnak, védelmül a legyőzötteknek a győzők, a sokaságnak a kevesek ellen.“

Németországban a községek egyrésze még a rómaiak korában keletkezett és pedig a helyhatósági intézmények jótékony hatása alatt. A municipiumok életre valósága abból is kitünik, hogy magát a római nyelvet is tul élték. Kölnben sokáig fenn állott, magokat a rómaiaktól eredetező polgárok testülete, kik nem voltak mások, mint a vidékről a városokba költözködött nemesek, gazdag kereskedők, földbirtokosok. Ezek a többi lakosoktól hivatalviselés és címek által, milyenek voltak: „Bürger“ „Münzher“ „Patricier“ különböztették meg magukat. A városok többi lakosai e korban jobbágyok, földművelők, iparosok voltak, kik mint adófizető zsellérek szerepeltek és semmi politikai jogokkal nem bírtak. A kiváltságos városi nemesek és e lakosok között körülbelül oly viszony volt, mint a római patriciusok és plebejusok között. De valamint Rómában, úgy a német városokban is e két néposztály csakhamar heves harcban állott egymással s az elnyomottak mindaddig le nem tették a fegyvert, míg a teljes jogegyenlőséget ki nem vívták.

A városok másik része, a királyoknak, a népvándorlás korában a barbárhadak berontása ellen alkalmazott védrendszer következtében nőtte ki magát a püspökségek székhelyein a várak és monostorok körül.

I. Henrik császár (919—936), hogy a magyarok örökös zaklatásainak véget vessen, minden várat, monostort, helységet megerősített, városokat, mint Quedlinburgot, Meiszent, Schlesviget, Nordhausent, Duderstadtot alapítá, ezeket falakkal

történet s állomány vázlata“ Anonym — irtak. Érdekes adatokat szolgáltatnak még a „Pressburger Zeitung“ 1855 — 60 és 77-ik évi füzetei, szintugy: Engel, Fessler, Kovachich: „Cod. juris, Travernicalis“. Szalay, Horváth Mihály történeti munkáik.

vétette körül s nagy kiváltsággal édesgetett bele lakosokat ; mert Tacitus után eléggé ismeretes a germán faj azon vonása, hogy nem tűrte a városokat, nem szenvedhette az egymás mellé épített házakat.¹⁾

E városok időmultával adományozás, vásárlás, szerződések s háboruk által fekvő birtokot és nagy horderejű jogokat szereztek maguknak. A megszorult fejedelmek s főurak, pénzért a pénzverdéket, vásárok és vámok jogait a városoknak elzálogosították vagy eladták. A vagyon és jogok szaporodása nemcsak anyagilag, hanem szellemileg is emelték a községeket. De legtöbbet tettek e tekintetben a keresztes hadjáratok.

Míg a városok urai szikla várakban laktak, míg azok környezetét zsoldosok képezték ; addig a polgárokat tisztjeik (scultetusok) zsarolták, a rabló lovagok büntetlenül fosztogatták a kereskedőket, a békés lakosokat. Végre ütött a szabadság órája. Egy szózat hangzott el Európában, mely a lovagok százezreit lázas izgatottságba ejté, egy szózat röpiült ajkról ajkra, egyik várból a másikba, s a viharos Germániát, a megoszlott Angolhont, a pártoskodó Olaszországot csak egy akarat tüzelte : a szentföld visszafoglalása. „Isten úgy akarja“ kiáltott fel egész Európa s a földmivelő ott hagyta ekéjét, a pásztor nyáját, a férj feleségét, a szülők gyermekeiket, a szerzetesek és apácák celláikat, hogy a szentföld felszabadítására siessenek. Az urak, hogy Eufrát partjain tündökölhessenek, megengedték szolgálóiknak, hogy a természet jogait arannyal megváltás, jószágaikat elzálogosíták vagy eladták a városoknak, hogy Ázsia mezőin fejedelmi koronát keressenek. Sok úri és zsar-

¹⁾ „Nullas Germanorum populis urbes habitari, satis notum est : ne pati quidem inter se iunctas sedes. Colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. Vicos locant non in nostrum morem connexis et cohaerentibus aedificiis, suam quisque domum spatio circumdat, sive adversus casus ignis remedium, sive incititia aedificandi. Ne caementorum quidem apud illos, aut tegularum usus, materia ad omnia utuntur informi, et citra speciem aut delectationem Solent et subterraneos specus aperire, eosque multo in super fimo onerant, suffugium hiemi et receptaculum frugibus : qui rigorem frigorum eiusmodi locis molliunt, et si quando hostis adventi aperta populatur, abdita autem et defossa, aut eo ipso fallunt, quod quaerenda sunt“ Tacitus Germania cap. XVI.

nok kivánságokat tápláló ábrándnak kellett syria pusztáin kigőzölögni, hogy a szántóföld rabszolgái emberekké válhassanak s a pusztulás tengeréből egy új társadalom, a polgárság üdvözölhesse feltámadása első hajnalát.

Míg a lovagok százezrei Ázsia rónáin kalandoztak, a városi lakosok a zsarnoki nyomástól megszabadulva meggazdagodtak s az ugynevezett patricius családok mellett, előre törekvő polgárság tört magának utat és a kiváltságos osztály által bitorolt jogokban részesülni kívánt. Hogy ezt kivihessék tömörülniök kellett. A polgárok csakhamar társaságok-, egyesületek-, ugynevezett céhekbe, Scandíniában, Gildákba¹⁾ állottak össze. Ezen egyesületeknek sikerült hosszú harcok után a patricius családok aristocraticus hatalmát megtörni s maguknak a város kormányzásában kellő befolyást szerezni. Hogy ez heves harcok nélkül elérhető nem volt, nagyon természetes. A szenvedések között ujja született polgárok azonban, edzett jellemmel gyűlöltek a szolgaságot s falak-, árkok- és tornyokkal védve, bátran szembe szálltak a nemesekkel s jogaikat azok ellenében szerencsésen ki is vívták.

E mozgalmakban a főszerepet ezen egyesületek játszották. Így Cambrayban, miután a városi polgárok sokáig civódtak püspökükkel, 1076-ban községbe esküdtek¹⁾ Milánóban már a

¹⁾ Gildának neveztetett a Scandínávoknál a vallási lakomák egy neme, hol a jelenlevők három szaru sört ittak ki: egyet az istenek, másikat a régi hősök, harmadikat elhunyt rokonaik s barátaik tiszteletére. Céljuk hármas volt: lakomára gyűlni, egymást segíteni és politikai értekezleteket tartani. Ha valamelyikök megöletett, tartoztak őt megboszulni, ha pedig valamelyik társuk követett el gyilkosságot, a többiek tartoztak őt menekülésben segíteni; midőn a társulat valamelyik tagját veszély környezte, tizenkét tag éjjel nappal őrizte őt. Ha egy tag a törvény elé idéztetett vele ment az egész Gilda; egymást mindenben úgy segítették mint a testvérek. E társulatok rövid idő alatt nemcsak Német, hanem Angol és Franciaországban is elterjedtek. Azon körülmény, hogy ezen egyesületek egyházi és királyi rendeletek által tiltva voltak azt bizonyítja, miszerint törekvéseik éle az akkori társadalmi viszonyok ellen volt irányozva. — V. ö. Wilda „Das Gildenwesen im Mittelalter“ 1831. Kopenhága.

¹⁾ Cives Cameraci male consulti, conspirationem, multo tempore susurratam et diu desideratam, juraverunt communiam, quod nisi factam, concederet conjurationem denegarent universi introitum Cameraci reversuro Pontifici; quod et factum est, Cambrayi krónika, *Récits des histoires des Gaules et de la France* XIII. 476,

X-ik században „credentia“ név alatt céhféle társulatok voltak. A német kereskedő városok a Hanzát alapíták, mely Európa minden nagyobb városát átkarolta s védte a kereskedőket a háborúk, rabló lovagok és a sokféle zsarolás ellen. Pénzzel és hadsereggel rendelkezett s tagjait gazdagok és hatalmasokká tette.

Franciaországban hasonló célból „Chompagnie des Marchands“ társulat alakult. Az alföldi tartományokban a tenger áramlásai ellen gátak, töltések emelésére alakultak társulatok. Hazánkban a bányavárosok léptek szövetségre. Mindezen egyesületek szélesebb kiterjedést nyerve, megalapítói, védelmezői lettek a polgárok szabadságainak.

A társulási szellem megadta a lökést azon mozgalomnak, mely a polgárok részéről a kiváltságos osztályok ellen volt irányozva. Első volt Milánó a roncaliai mezőkön, hol követői I. Frigyes parancsait szétszaggatták és lábbal tiporták. E bátor fellépésre a többiek is fellélekzettek. A lombardi városok egymással szövetkezve véres áldozatok árán 1183-ban kivívták szabadságaikat. A példát követték a sveizi, hollandi és német városok, melyek rövid idő alatt elég erősek lettek a fejedelmekkel is szembeszállani. Végre a testületek még az állam fölé is kerekedtek mint a Hanza s a közvetlen birodalmi városok. Olaszországban pedig a városok, mindmegannyi önálló köztársaságokká alakultak s dicsőségüknek, de a boldogtalan eldaraboltságuknak is alapját megvetették.

A fejlődés oly rohamos volt, hogy nemsokára a büszke nemes nem szégyenlett imádott bálványáról, a maga ellenséges hatalmáról lemondani. Sokan a nemesek közül a vidékről a városokba költöztek, polgári nevet vettek fel s békés odaadással hajtották fejeiket az egyenlőség áldásos védszárnyai alá. Sokan pedig váraikban maradtak, hol apródok, pompa és fény által körülvéve, akarták fitoktatni elavult nemességüket. Ezek bár a városi községektől nem függtek, hatalmas aristocratiát alkotni nem bírtak, mert a polgárok éber szemekkel kísérték minden mozdulataikat s ellenséges törekvéseiket meg-

hiusították. Hatalom hiányában fényüzés, lovagi-játékok, vadászatok, bohócok, törpék, énekesek, zenészek körében töltötték idejüket, míg az ujkori eszmék mindent átalakító áramlata, a feudális társadalmat minden foszlányaival együtt el nem söpörte.

És így a legalsóbb osztály a külföldön renddé emelkedett, az ingatlan birtok mellett, ingó gazdagság foglalt helyet, a polgárság ura lett sorsának, szorgalma s józanságától függően ezután jóléte s boldogsága.

II.

A hazai polgári rend, a keresztény műveltség behozatalával egyeredetű. Az új vallás, egy új irányba terelte a magyar művelődés fejlődését s hazánkat a nyugoti viszonyokhoz közelebb vitte; lerontá a vallás és erkölcsi élet különféleségéből a magyarok s a többi európai népek között fenállott válaszfalat, a kölcsönös gyűlöletet és félelemnek véget vetvén, a viszonyos közlekedésnek utat nyitott.

A vitézség és fegyver-szerencse tényei, a hódítások és diadalok, melyek európai létünk első századát koszorúzzák, nem adtak fajunknak elég jogcimet az európai életre; mert a „fegyverrel szerzett birtok a hatalom kétes vívmánya, könnyen a nyers erőnek esik ismét áldozatul,“ ¹⁾ hanem azon állás, melyet a magyar a műveltebb népek sorában elfoglalt s azon szolgálatok, melyet a nyugoti civilisációnak tón.

A magyar Európában vallásra, szokásra, nyelv és életmódra idegen vala. Csupa ellenséges elemek közé ékelve, szakadatlan harcokban megfogyva, keletről a byzanci nagy császárság, nyugatról Nagy Károly roppant birodalma által való elnyomatásnak nézett elébe, vagy a hunnok és avarok gyászos sorsára volt kárhóztatva. És hogy e maroknyi nép megóvta függetlenségét az általános népfogalombani elmerüléstől, a hűbéri alárendeltségtől s közel ezred évet élt a nyugoteurópai romboló államrázkodtatások közepett, azt önfentartási

¹⁾ Dr. Schlauch Lőrincz.

ösztönének s azon helyes érzéknek köszönhette, melylyel a válságos pillanatokban fel tudta ismerni és fogni valódi érdekeit, jövő létének biztosítékait.

Alig egy századdal új hazája megalapítása után, áthatva a kereszténység befogadásának szükségességétől, nem a görög, hanem a közelebbről ismert német és olasz befolyásnak nyitotta meg országát. A X-ik század második felében jelennek meg hazánkban az első hittérítők s egy fél századdal utóbb, Magyarország minden izében keresztény állam. A nemzet multja, fejlődése, szokásai, jelleme, a kereszténységtől átszellemül, ez képezendi nagyságát, ez óvja meg a hanyatlástól s mondhatni az enyészettől. A római egyház intézményeivel a nyugoti műveltség összes feltételei behozattak s részint fennmaradtak eredeti alakjokban, részint szerencsésen beolvasztattak a nemzeti elemekbe. Ily uton jöttek hazánkba a községi és városi kormányformák, ily módon keletkezett a polgári rend.

A hazai polgári rend tehát, sokban különbözik a külfölditől. Külföldön e fontos társadalmi átalakulást többféle körülmény hozta létre. Ott a pórnép elégületlensége az úri renddel, itt a terjedő keresztény műveltség; ott a községek, oltalmul szolgáltak a hűbéri erőszak s a politikai bomlottság ellen, itt a civilisatio forrásai, őrei voltak. Németországban a királyok védrendszere a betörő nemzetek ellen, adott létet a városoknak. Francia és Németalföldön a vad normannok dúlásai, kényszerítették a fejedelmeket városok emelésére.

Mig a külföldön heves és hosszan tartó küzdelmek biztosíthatták csak a polgárok rendiségét, az alatt nálunk e néposztály a királyok gondoskodásainak legbecsesb tárgyát képezte, s annak idejében minden bonyodalom nélkül az országgyűlés kiegészítő részévé vált; mert állami organismusunkban sem az olygarchia nem fejlődhetett feudalismussá, sem a városok nem válhattak mind megannyi önálló köztársaságokká, sem a királyság nem lehetett absolut hatalommá. Ezred-éves alkotmányunk sarkalatos elve az önhatóság, a szabadság. („*nihil de nobis sine nobis*“) Ezt a magyar nemcsak szeretete és meg-

örizte, hanem az önrendelkezés tisztelete és becsülése által indítatva, a szabadság közérzetében részesíté az általa meghódított népeket is. Fajunk soha nem ismerte a népek elnyomását mint a norman, vagy a frank. Senkit a magyar nyelvétől, vallásától, szokásaitól meg nem fosztott, sőt a körülményekhez képest még kiváltságokban is részesített, mint a szászokat, kúnokat, jászokat, szerbeket. Minden község, a mint városkává tudott alakulni, azonnal teljes önhatóságot, törvénykezést, szóval szabadságlevelet nyert s biztosított törvényes függetlenségében önmaga rendelkezett sorsa felett. Példák erre azon néhány ezer lakossal bíró szabad királyi városok, mint Zólyom, Korpona s mások, melyek épp úgy élvezték hatósági jogaikat, mint a legvirágzóbb sz. k. városok.

Alkotmányunk szellemének eme jótékony hatásán kívül, városaink keletkezésére nagy befolyással voltak a római kor maradványai is.

Hazánkat az előidők homályában Tacitus, Plinius és más¹⁾ írók tanúsága szerint a Morva, Vág és Garan mellékein a harcias quádok, az Ipoly, Zagyva és a Tisza mellékein a jászok (jazyges), a sarmatak; a Dunán túl a pannonok, többi részein a dákok és gaeták laktak. Műveltségre nézve e népek, mivel sem voltak fejlettebbek a szomszéd germanoknál. Az erdőkkel zordon, mocsárokkal disztelen vidékeken, halászat és vadászatból éltek²⁾. De a római sasok ide is elhatottak. A római birodalom északkeleti határát az Ister (Duna) képezte. A győzők gyarmatrendszerre, egész Pannoniát rövid idő alatt virágzó tartománynyá varázsolta. A légiók télen át is a meghódított tartományokban maradtak, hogy fegyvereikkel fentartsák a gyar-

¹⁾ Dio Cassius (Kr. u. 155—230.). Görög történetének első 34 könyve elveszett 35—80-ig ismeretes. Pannonia helytartója volt — Jordanus — Jornandes: „De rebus Gaethicis“. — Svetonius „Vita imp. rom. Caesartól — Domitiánig. — Pomponius Mela (Kr. 44—54) „De situ orbis“. — Strabó (szül. Kr. e. 66. Amasia városában † Kr. u. 24) „Geographica“ XII. epit. — Plinius major: „Historia Naturalis“ VI. első kötet. — Appianus, Justinus, Eutropius, Herodianus, Aurelius Victor, Ammianus, Marcellinus, Dionysius Periegetes s mások.

²⁾ Tacitus „Germania“ cap. 42. 43

matok biztonságát s visszaverjék a külső rohamokat. Szállásaik (castellum) körül erődöket emeltek, ezekből idővel városok keletkeztek. Ilyen telepek, gyarmatok voltak: „Scrabantia“, ma Soprony; „Arrabona“, ma Győr; „Bregetion“, a rómaiak idejében város volt, ma Ó- és Uj-szőny; „Villa Curtia“, gyarmat ma Nyerges-Ujfalu; „Acincum“, vagy „Aquincum“, szintén város volt, ma Buda: „Vetus Salinum“, gyarmat, ma Adony; „Ana Maria“, ma Duna Pentele; „Colonia Claudia Sabaria“, ma Szombathely; „Sopianae“, ma Pécs, székes-egyháza helyén római castellum volt; „Siscia“, ma Sziszek; „Mursa“, ma Eszék; „Taurunum“, ma Zimon; „Acunum“, ma Pétervárad; „Cibalae“, ma Vinkovce; „Zarmizegethusa“, a rómaiak alatt „Utria Trajana“, a dáko román birodalom főhelye, ma Várhely, ez oly nagy volt, hogy határán belül ma tiz falu emelkedik; „Napoca“, ma Szamosujvár; „Apulum“, ma Károly vagy Gyulafehérvár stb.

Ezek s egyéb jeles városok romemlékei, maig hirdetői Pannonia és Dacia római műveltségének. Traján hidjának oszlopai, a diadalivek, siremlékek csatornák, fürdők s egyéb remek épületek maradványai, egy szép korszakról tanuskodnak. Maguk a császárok is kellemesen szórakoztak e bájos vidéeken. Octavianus kedves tartózkodási helye volt Caruntum, (St. Petronell) Marcus Aurelius itt dolgozott jeles munkáján („Önnön magáról“); Probus szállóvel ültette be az Isten partjait; Vellejus azt írja¹⁾; hogy a pannonok és dákok felkeresik a tudományok kincseit. Az itt talált pénzek, gemmák és feliratok bizonyosága szerint, Jupiter, Mars, Hercules, Diana s a Nymphák e vidékeken buzgón tiszteltettek.

Nagy Constantin alatt a pogány világ romjain a diadalmas kereszt tündöklött és 330-ban Simiumban (Belgrád) már érsek is volt, kinek suffraganeusai voltak a murtiai, carpisi, cibalisi, scrabantiai, curtiai, sisciai, bregetiói és petóbiumi püspökök. Sz. Márton és sz. Hieronymus pannoniai születésűek voltak.

¹⁾ Historia Romanor. libr. II c. 110.

A római világuralomnak a népvándorlás vetett véget. A caesarismus rabszolgasága megtermé a maga gyümölcseit. A nép, mely az egész világot meghódította, azt hatalmában megtartani nem tudta. A megtámadott nemzetek támadókká lettek s kegyetlenül álltak boszút az emberiség nevében, az ókor eme zsarnokain. A népvándorlást a hunnok kezdték meg. A hunnok ordítása az atlanti oceánig hallatszott. Genserich duló hadai romba dönték a hatalmas római birodalmat, a felgyújtott városok lángjaiban utoljára lobogott fel az ókori műveltség dicsősége. A vértől párologó romok közül, az új világ első virradata tűnik fel. Attila birodalmat alapít s mialatt nyugot legszebb városait felperzseli, országában várakat, városokat épít s népei közt a kereszténység terjedésének utat nyit. Erről írja sz. Jeromos egyik levelében; „Letette tegzeit az örmény, a hunnok tanulják a zsoltárokat, a hideg Scythia gőzöl a hit melegétől, a géták szőke és vörhenyes serge templom-sátorokat hord magával, s talán azért hadakoznak velünk egyenlő szerencsével, mert vallásunkat követik“. Aquincum (ó-Buda) székvárosa volt, ide jöttek messze tartományokból a követek arannyal és drága-kövekkel, ide siettek Hononia, III. Valentinián római császár huga szerelmes levelei, — Galliából a pártfogásért esdő frank fejedelmek küldöttei; itt fizették le a görög császárok 2100 font aranyat nyomó évi adójukat. Attila udvara, a konstantinápolyi és ravennai udvarok minden fényezésével el volt látva, környezete fényben úszott, csak a király maradt hű a régi szokásokhoz. Fa edényből evett és ivott, tápláléka és ruházata olyan volt, mint egy mongol pásztore . .

Azonban a nagy birodalmak nagyságukban hordják enyészetük csiráit. Egyiptom huszonnégy százados romokban hever. Róma minden dicsőségével eltűnt; az erős Carthago elenyésztett, nagyszerű multját egy gyászos nap eltemeté. A többi régi birodalmak is azon durva romok közé omlottak, melyek nagyságuk által fárasztják az utasok bágyadt szemeit. Attila birodalmát is e sors érte. Összedőlt, hogy többé fel ne támadjon. „Mint a tűzgolyó, mely néha a sötét égből lelővel s fényé-

vel a csillagokat túlsugározza s a homályt messze megvilágítja ; de midőn fénylő világa hirtelen elalszik, a tüneménynek semmi nyoma sem marad : úgy sülyedt vissza Attila hatalma az enyészetbe, nyoma sem maradt a földön, de a dal és monda megtartotta nevét az időkön keresztül, a rómaiak évkönyveiben s a német hősdalokban mai napig él hirneve.“ A hun birodalom fővárosa még a hunfoglalás idejében is Acil-burg vagy Etsel-burnak hivatott.

A hunnok nyomain jöttek az avarok. Durva, nyers nép, mely földvéraiból (ring) kétszázadig rettegett nyugotot, míg Nagy Károly az egész frank erővel őket le nem verte. Az összerabolt megmérhetlen kincsek, melyeket köralaku földsáncaik mögé rejtettek, mind a győzelmes frankok kezeibe került ; az avarok pedig szétszórva lassanként a népek tengerébe elolvadtak. Az avar időszakból : Buda, Olpár, Ung, Nyitra, Vin-domina, Sabaria, Tetel, Homor, Bihar néplakta helyek nevei maradtak fenn. A frank uralom alatt hittérítők jöttek az avar földre, kik Nyitra, Faviana, Julia és Vetvár (Ó-vár) nevű városokban megyés püspökségeket alapítottak. Voltak ezeken kívül Szalapurg, Ortahu, Spizzum, Cell, Temperchen, Ablanza Quartana, Gensi¹⁾ nevű helységekben falusi püspökségek is (Choraepiscopatusok) és pedig valószínűleg a városok csekély száma miatt.

Müveltebb állapotokra találunk a szláv uralom alatt. Herder földművelő, baromtenyésztő, ipart és kereskedést űző, békés népnek mondja őket. Zvatopluch morva fejedelem, győzelmei által nagy birodalmat alapított, melyet őseink dúltak fel. Anonymus e kor történetírója jeles várakról és városokról tesz említést. Szól: Pozsony, Esztergom, Pest, Ungvár, Óvár, Tolna, Vasvár, Bihar, Eger, Gömör, Nógrád, Zágráb, Pozsega és Valkó várakról; — Ó-Buda, Nyitra, Veszprém és Belgrád városokról. E várakat és városokat őseink nem dúlták fel, — nem azért mintha talán azok szükségét érezték volna, hanem mert

¹⁾ Horváth János püsp. Tud. Gyűjt. 1877. III. k.

ázsiai eredetük dacára is semmi tekintetben sem állottak a műveltség alantibb fokán, mint az akkori európai nemzetek — nem pusztíták el, hanem még ujakkal szaporították. Ugyanazon Anonymus beszéli: hogy Oloptulma, Komáromot, Bors és Bodva mellett Borsodot; Tarcal, Himesudvart; Szabolcs a Tisza mellett Szabolcsot; Ete, Surungrádot és Tas vezér, Tas várát építetté. Nyitra és Pest, Árpád és Taksony alatt jószágokat nyert; a fejedelmek lakosaikat idegenekkel szaporították, várakat őrséggel látták el. A rabló hadjáratok alkalmával a szomszéd államokból tömérdek foglyok hurcoltattak ide, kiknek tetemes része a várakba lett beosztva. Maga Árpád Csepel szigetén, kőből pompás lakot építtetett magának s példáját a többi előkelők is követték).

A harcban erősb és eredetre nemesb nép-fajok a gyöngébbeket leigázzák. Az emberiség története szakadatlan láncolata a hódító hadjáratoknak. A hinduk, az árja népcsalád egyik ága, India őslakosait századokig tartó harcban leveri. Róma maroknyi népe bátorságával, törvényei fegyelmezettségével, erkölcei tisztaságával világ uralmat alapít. Egy csapat normann kalandor, a nyugot egyik leghatalmasabb államának alapjait veti meg. Az arabok, az ó-világ népei felett, fényes emlékü uralkodással birtak. Ily hódító nép volt nemzetünk is.

A IX-ik század vége felé „egy vitézsége és vérengzése által kiváló lovag és kalandor nép faj, megszállja, fegyverével és hadaival elfoglalja s uralmának alá veti e föld területét és népeit“). A vezérek uralma, a harcok korszaka volt. Egy új és állandó haza megalapítása, sok áldozatot kívánt. Az áldozatok véresek voltak, de legkevésbé sem olyanok, milyeneknek a külföldiek festeni szokták.

Eleink szerették a csaták zaját, mert a viszontagságok megtanították őket erre, de minden harciasságuk mellett is hazájuk megalapítása és szervezésében, bölcs mérsékletet és kiválóan helyes érzéket tanusítottak.

1) Anonymus. II. 17. 18. 21. 32. 37. 44 57.

2) Ipolyi: „Besztercebánya városa“.

Mai hazájukat elfoglalva, az előttük eddig ismeretlen szomszéd tartományokat látogatták meg. A gazdag zsákmány s a nép kalandvagyó jelleme, évenként a külföldre csalogatta őket, míg merseburgi s még inkább az ágostai vereségek azon meggyőződésre nem vezették a nemzetet, hogy európai létét, csak a szomszéd államokkali békés egyetértés mellett tarthatja fenn. E meggyőződés lebegetett a magyar előtt, midőn már a vezérek korában megnyitotta országát, a harcok által felzaklatott és hontalanul koborló népeknek. Az itt talált lakosokat s az ide hurcolt hadi foglyokat meghagyta vallásuk, nyelvük s szabadságaik élvezetében¹⁾, lassanként elsajátította mindazon műveltséget, melyet a legyőzött népeknél vagy szomszédainál talált.

E törekvéseknek legszebb kifejezést adott Gejza vezér, ki mindjárt uralkodása elején papokat hívott az országba, hogy népét a keresztény hitre térítenék s maga is egész családjával megkeresztelkedett (994). Ugyanezen eszme lebegett Gejza előtt, midőn Sarolta halála után, a lengyel Mesko hugát, Adelhaidot nőül vevé s fiának Istvánnak a német császári házból származó II. Henrik bajor herceg leányát Gizelát, eljegyezte. E házassággal Magyarország az európai államok sorába lépett s a német birodalom és a magyar állam közti barátság megkötetett.

Az esztergomi keresztelkedéssel egy időben történhetett, hogy Gejza fiát kormánytársává fogadta és utódjául ünnepélyesen elismertette. E lépés a fejedelmi hatalmat közelebb vitte az egyeduralomhoz, mit nem csak a családi politika, hanem a középkori európai fogalmak is szükségszerűen követeltek.

Sz. Istvánnal a törzs-hatalom helyébe az egyeduraság lépett. A fekvő tulajdon elszigetelte az érdeket az érdektől. A törzsök főnökei nem többé harci kalandokban, hanem egyéni hatalmuk szervezése és kiterjesztésében vetélkedtek. Az apostoli királyság megalapításával a nemzet a nyugoti műveltség

¹⁾ Pilgrinus levele XII. Benedek pápához 974.

barátjának vallotta magát, szakított multjával, lemondott válásáról s késznek nyilatkozott mindazon áldozatokat meghozni, miket az új műveltség elsajátíthatása követelt.

Már Gejza vezér alatt jöttek az országba idegen urak és vitézek, német, olasz és görög művesek; Gizelával azonban mint császári herczegnővel, tömegesen érkeztek az idegenek hazánkba, kik az ország több vidékein telepedtek s a többi közt első lakosai lettek Szathmár-Némethinek. A bevándorlottak közt nemcsak iparosok, hanem jeles lovagok is voltak, kiktől nem egy maig virágzó előkelő család vette eredetét¹⁾. Hunt és Pázmány testvérek a sváb földről, a Batthyányi, Forgács, Kubinyi és Ujhelyi családok ősei; vasserburgi Vencelin, a Niczkyek és Sztárayak ősei; Wolfger és Hedrich testvérek, kik háromszáz páncélos lovaggal érkeztek, a Pálffy és Héderváry családok ősapái; a cseh Rodván, Bogáth és Lodán lovagoktól, a Rákóczyak származnak. Gizelával költözött be a hagyomány szerint az Erdélyben letelepedett nürnbergi Hermann nemzetiség is, róla Szeben maig Hermannstadtnak hivatik²⁾.

E bevándorlottak, okmányainkban „hospites“ (vendégek), „burgenses“ „burgiones“ „cives“ névvel illetetnek³⁾. Sz. királyunk udvara ékességeinek nevezte s a leggyengédebb szereptel karolta fel őket⁴⁾ szabadságokkal ruházta fel, jószágokat adományozott nekik s többeket kiváló kegyeiben is részesített. De nemcsak ő, hanem utódai is, kedvezéssel halmozák el e jövevényeket. Kálmán nem engedi, hogy hadi szolgálaton s fizetésen kívül, más munkával terheltessenek. Az aranybulla 19-ik cikke pedig

1) „Hospitibus teutonicis de Zathmár-Némethi juxta fluvium Zamos residentibus, qui se dicebant in fide dominae reginae Keyzlae ad Hungariam convenisse, talem dedimus . . . libertatem.“ Andreae II. regis libertas in litt. an. 1230, (Endlicher 426)

2) „König Stephan wollte, dass sein Reich ein sicherer Zufluchtsort des Fremden sein solle, sie dürften wo sie wollten ansiedeln, und ihre Handwerke, und Künste treiben, dies geschah meistens in den Thälern am Fusse eines Schlosses; so entstanden die Städte.“ Engel I. B. 121. S.

3) Thuróczy Chron. Hung. cap. 18.

4) Sz. István I. k. 6 fej.; Kálmán I. k. 35. 45. 80. II. Endre 1222; 19. t. cikk, mindezekben az idegenek „hospites“ név alatt említettnek.

kiköti, hogy minden vendég, bejövetelekor nyert szabadságában megtartassék¹⁾. IV. Béla, V. István, III. Endre, az Anjouk, hasonló indulattal viseltettek irányukban. E jövevények, (hospites) lettek a hazai polgári rend megalkotói és pedig sajátos honi alkotmányunk és a kereszténység összhatása következtében.

Sz. Istvánnaal ugyanis a törzsszerkezet egyeduralkodói királysággá lett. E méltóság támasza az általa alapított rendi szerkezet volt. A rendi szerkezet honunkban a földbirtokokkal függött össze, s a nemzetet szabadok és szolgákra osztotta. A szabad birtoknak nálunk két forrása volt; a honfoglalás és a királyi adományozás. A honfoglalás idejében, az ország a törzsek közt felosztott, a törzsek azt ismét a nemzetségek közt osztották fel. Az így nyert birtokot a törzs-szerkezet felbomlásával is megtartották a szabadok és pedig örök tulajdoni joggal. Az adományozási javadalmak pedig, a megszállási földekkel, sz. István törvényei által lettek azon egy vonalra állítva²⁾.

E birtokok, mint eredetük is mutatja, nagyon különböztek a hűbértől (feudum, munus regium, beneficium), birtokosaik nem hűbéresek, hanem szabad férfiak voltak, kiknek a hadi szolgálat inkább joguk, mint kötelességük volt.

A szabadok rendje alatt állottak a szolgák, kik több osztályra osztattak. A szolgák mindannyian a várszerkezettel függtek össze. A várszerkezet értelmében az ország várkerületekre, vármegyékre lett felosztva. A vármegyék e korban nemcsak honvédelmi, hanem közigazgatási és igazságszolgáltatási intézmények is voltak. Mindenik megyének volt egy vára, honnan a megye lakosai kormányoztattak. A megye élén a vár grófja, ispánja „comes castri“ állott, ki a megyéhez tar-

¹⁾ „Similiter et hospites cujuscunque Nationis secundum libertatem ab initio eis concessam teneantur“ Bulla aur. XIX. c.

²⁾ „Consensimus igitur, petitioni totius senatus, ut unus quisque proprium simul et donorum regis dominetur, dum vivit, excepto, quod ad episcopatum pertinet et comitatum; ac post obitum ejus filii simili dominio succedant“ Decr S. Steph.

tozó hadi és biráskodási ügyekben, a király nevében járt el. Tisztjei voltak: a hadnagy (dux, princeps), a várnagy (castellanus); a századosok (centuriones) és tizedesek (decuriones). Az igazság szolgáltatásban a várgróf helyettese az udvargróf (comes curialis) volt. Az adót, az alsóbb tisztek hajták be. A vár hatósága alá tartoztak:

1. a várjobbágyok (bellatores, jobbagiones castrenses) kik a várakhoz tartozó földeket hadi szolgálat terhe alatt birták. Földjeik apáról fiúra szállottak, de azokat elidegeníteniök nem volt szabad. Egyébként állapotuk oly közel állott a szabadok-, nemesekéhez, hogy a XIII. század vége felé, Kézay már szegényebb sorsú nemeseknek mondja őket.

2. a várnép (castrenses) kik földjeikért a várkörüli munkákat teljesítették; a várföldek művelésében az erősség falainak építése és kijavításában, előfogatok, hidak, utak stb. készítésében jártak el. Adót pénzben, szállásban és terményben fizettek, szóval „oly állásban voltak, hol a szabadság szünetez a nélkül, hogy a szolgaság kezdetét vette volna“¹⁾.

3. a jobbágyok, a pórok a földmivelők (jobbagiones, liberi coloni, conditionales), kik a szabadok jószágait mivelték. Birtoktalanok voltak, de szabad költözködési joguk soha sem vonatott kétségbe s miután nem uraik, hanem a vár hatósága alatt állottak, adóikat is ide fizették.

Mindezek fokozatos lépcsőt képeztek, a szabadok és a tulajdonképeni szolgák között, kik a földhöz valának kötve s minden politikai jogoktól meg voltak fosztva. Eredetük ez.

A honfoglalás idejében, a fegyverrel meghódított lakosok, a hadjog értelmében rabszolgaságra vettettek. Ezek száma, a vezérek korában évenként megújuló hadviselések alkalmával behurcolt hadi foglyok által egyre szaporodott. A foglyok közül a kiválóbbak, a hadseregbe osztattak, a többiek a szabadok udvarai körül szolgáltak, s azon nyers korszakban, kemény bánásmódban részesültek. A kereszténység elterjedésével,

¹⁾ Szalay Magy. Tört. I.

a pápák a rabszolgákat, kiknek nagy része keresztény volt, fel akarták szabadítani. Apostoli királyunk nem is késett azt elrendelni, de törekvése a főbbek részéről makacs ellenszegülésre talált. Most a római sz. szék oda hatott, hogy legalább az engedtessek meg a foglyoknak, miszerint uraik földjeit miveljék s ebből éljenek. A pápák ez utóbbi szavainak lett is némi sikere. Sokan a rabszolgák közül uraik engedelmével, földmivelésre adták magukat s mint ilyenek, „servi conditionati“ szegődött szolgáknak neveztettek. A többiek továbbra is uraik udvarai körül maradtak, mesterségeket üztek, vagy más munkákat végeztek és udvarnokoknak „udwornici“ hivattak.

Sz. István most a nagy kiterjedésű várirtokain levő hadi foglyok közül, a keresztényeket felszabadítá s részben várai aljában telepíté le, ¹⁾ részben az egyházaknak ajándékozta. Az utóbbiak idővel mint egyháznemesek, jeles kiváltságokban részesültek s a püspökök banderiumait alkották.

A főurak nagyrésze a király példáját követte. Többen azonban ellenszenvvel fogadták ez új intézkedéseket s boszúból szolgálkat még jobban elnyomták. A sz. király tehát más uton segített rajtuk, midőn a kiket csak találhatott magához váltotta s gondoskodott arról is, hogy a szegődött szolgák közül a családosak 100, a nőtlenek 24 byzanci aranyon magukat kiválthassák.

Az udvarnokok vagy ministerialisok, a királyok, főurak, egyházak, monostorok udvaraiban mint alsóbb tisztek, mint művészek és kézművesek, mint szakácsok és pohárnokok s a t; vagy uradalmaikban mint vadászok, halászok, vincellérek serfözök s a t. szolgáltak, még pedig oly kötelezettséggel, hogy ezen szolgálat alól sem maguk, sem ivadékuk ki nem bontakozhattak. A rabszolgáktól csak annyiban különböztek, mennyiben uraik által, csak a jószágokkal adathattak el. ²⁾

¹⁾ „Minden vármegyében voltak a királyoknak cselédei, kik általában udvarnokoknak, különösen pedig ministerialisoknak neveztettek.“ Fessler.

²⁾ Az udvarnokok egész nyugot-európában „ministeriales“ név alatt ismeretesek.

A szolgák utolsó osztályát a szoros értelemben vett rabszolgák képezték, kiket urok dologként vásárra vihetett. Ezek sorsa is tetemesen különbözött az ó-kor mancipiumaétól. Ingó vagyont szerezhettek — míg az ókori rabszolgák mindenükkel uraiknak tartoztak, — a germánok rabszolgáihoz hasonlítottak, kikről Tacitus azt írja: „nem úgy bánnak velük mint mi. Mindenkinek külön háza, tűzhelye van. Az úr kiszabja, hogy mennyi terménnyel, barommal, vagy ruha-darabbal tartozik; eddig terjed szolgálása.“¹⁾

Említést tesznek még okmányaink a hadbéresek (comites) és a zsoldosokról, kik a királyt hadjárataiban kísérték s kikre a pogány vallás eltörlése miatt támadott lázadásokban a királyságnak nagy szüksége volt.

E néposztályok közül, hajdan a várak kicsinysége miatt csak a várnagy, a püspök, apát és várörök lakhattak a várbán, a székesegyház vagy a monostor körül; a várjobbágyok, várnép, udvarnokok és szolgák a várak aljában az udvarnoki falukban laktak.

Ezek azon néposztályok, melyek sok becses elemet rejtettek magukban a polgári rend számára.

A várszerkezetből indult ki azon néposztály, mely a mint magát szervezte, a többi osztályokból elvált; ez volt a polgárság.

A polgári rend bölcsői a városok. A városok mint elnevezésük is mutatja, a várakhoz tartoztak. Hogy a várak mindazzal, a mi élelem és védelem szempontjából szükségesek valóznak elláttassanak, kézműveseket, iparosokat kellett közelében letelepíteni. Zólyom vára körül a faluk nevei azon he-

Kézaynak „De udvarnicis“ című munkája után, többen — Hetényi sz. István törvényeire hivatkozva — a szabad rendűek közé sorozzák őket. Azonban habár főleg a felsőbb ministerialisok, a fejedelmi udvarokban, foglalkozásuknál fogva, a szabadokhoz hasonlítottak is, és a kereszténység a szolgaság sanyarú állapotát megenyhíté is, — az udvarnokok mint szolgák, a földhöz voltak láncolva. V. ö. Szalay Magy. Tört. I. 114. 115.

¹⁾ „Ceteris servis non in nostrum morem . . . utuntur. Suam quisque sedem, suos penates regit. Frumenti modum Dominus, aut pecoris, aut vestis, ut colono injungit, et hactenus parat.“ Germ. cap. 25.

lyeket jelölik, hol megtelepítve voltak a vár őrei, csöszei, az erdészek, a hajtó vadászok, halászok, kovácsok, kocsigyártók. A nagyváradai vallatásokra vonatkozó okmányok pedig bizonyítják, hogy a váraknak voltak fuvarosai, kenyérsütői, szakácsai, halászhai, vadászai, üvegesei, bognárai, molnárai, kovácsai, ácsai, szabói s a t.

De nemcsak a várak, hanem a királyok és királynék, a főpapok, főurak, székesegyházak és monostorok udvarai szolgálatában is voltak mesterségeket űző iparosok. Ott találjuk őket a főegyházak és monostorok műhelyeiben. Mestereik a szerzetesek voltak, kiknek vezetése alatt az egyház számára a talapzattól a templom tornyán tündöklő keresztig, minden általok készül. A hol a várterület lakosaiból az iparosok ki nem kerültek, oda az ország más vidékeiről, vagy a szomszéd államokból, legkivált Németországból hívtak s telepítettek kézműveseket. A gyarmatosok a várak tövében foglaltak lakhelyeket s kezdetben az örökös harci zaklatások miatt csak sátrak és fagunyhókban laktak, ezek a népnek inkább csak szállásai — descensus — mint állandó lakhelyei voltak. A háborúk szüntével kezdtek e telepek a várak területébe beolvadni s rendes községekké átalakulni. Az iparosok vásáraik sokadalmaikkal mind nagyobb virágzásra emelik gyarmataikat. Ezek lesznek a jólét és fényezés forrásai. A művesek szerzetes mestereiktől mint Guizot mondja „átveszik a testületi élet szellemét s érdekeik védelmére egyleteket társulatokat, szerveznek maguk között. E társulatok végre a külföldiek mintájára céhekké ¹⁾ alakulnak s mint ilyenek megváltoztatják a világ képét, új korszaknak vetik meg

¹⁾ A céhek első elemeit, némely írók a római municipiumok szabad iparosai, vagy rabszolgái „collegiumaiban“ keresik, mint Heineccius, Beier, Savigny Eichhorn, Leo, szóval a romanisták, A germanisták mint Maurer, Gförer, Schmolter, Stieda sat. a középkor egyházi és társadalmi intézményeiből származtatják. Vannak végre kik a céhek eredetét azon visszahatásnak tulajdonítják, melyet a hűbér rendszer zsarnoki nyomása a népben előidézett. A hazai írók közül: Kovachich: Codex juris Travernicalis — „Krones Geschichte und Rechtsquellen aus Ober-Ungarn“ — Michnay és Lichner idézett munkája, — Ipolyi: A magyar iparélet történeti fejlődése“ (Századok VIII. f. 1877.) című munkákban foglalkoztak e testületek jogköre és szabadságainak vizsgálatával.

alapját. A közélet, mely eddig a királyi és főuri udvarok körül pezsgett, most e községek felé fordul. A várak idővel romokba dőlnek, de helyeiken ott állnak a virágzó városok a székesegyházak körül. Majd önhatóságra emelkedik s ime előttünk áll a város, mely rendezett ügyei, biztonsága, élet-kényelme és gazdagsága által kormányzati, kereskedelmi s tudományi központtá vált. Példák erre Esztergom, Fehérvár, Veszprém, Pécs, Nagyvárad, Vác, Temesvár, Győr s mások.

Az alakuló városoknak igen hasznos szolgálatokat tettek a céhek. A céhek által a városokban némi közszellem lett előidézve, mely a polgárok megerősödésére nézve fontos következményü volt. A céhmesterek által vezetett, saját zászló és gyülekezési helyekkel (szállók) bíró iparos testületek, melyeknek „ereje a legények kemény ökleiben állott“ városaik kormányzásában, kizárólagos befolyást szereztek maguknak. A polgárok jogai a céhbe lépéssel kezdődnek. A céh biztosítja az iparos becsületét, kenyérkeresetét. A felszabadítás világpolgárrá, a mesterré avatás városa választó és választható polgárává, született örvévé teszi. Céhlevele az ő nemesi levele, az ő büszkesége.

A történelem alig bir felmutatni intézményeket, melyek az emberiség erkölcsi és anyagi érdekeire nagyobb befolyást gyakoroltak volna, mint a céhek. Védelmük alatt a nemzet leghasznosabb osztálya állott s azt az erkölcsiség, szorgalom, fegyelem s neveltségre oktatta. A céhek testületileg vettek részt az isteni tiszteleteken s a felebaráti szeretet parancsait, kötelességszerűen gyakorolták. E testületek behatása alatt az ipar és kézművek a XIII-ik században óriási léptekkel fejlődtek. Milano, Florenc, Pisa, Strassburg, Magdeburg, Bécs, Antwerp, Harlem, Brugge; honi városaink közül Kassa, Pécs, Székesfehérvár vetélkedtek dómjaik s városházaikkal, melyek maig is kegyeletes csodálkozás tárgyait képezik. ¹⁾ „A kirá-

¹⁾ „Az egyházépítéset oly virágzó volt honunkban a XIII. században, hogy a Cambraii híres dóm építője Villard d'Honnecourt itt jártában érdemesnek tartotta lerajzolni azon műmintákat, melyeket máshol nem találhatott.

lyok“ mondja Herder „jobb végre véderejüket nem fordíthaták, mint arra, hogy a városokat a rablás, a művészeket és kézműveseket az örök jobbágyság ellen hatalmas karral védték; mivel még a nyers századokban ezen egyesült testületekre volt szükség; melyekben éppen úgy, mint a lovag és szerzetes céhekben sokan kezeskedtek egy mellett; és az ifjú tanulóknak éppen oly szolgálati fokokon emelkedtek feljebb, mint a barátok és lovagok“¹⁾

Megvolt ugyan ezek mellett a céhekben a középkor külsőségeinek nagy halmaza, így meg volt határozva az estvelizés ideje, a ruházkodási divat, hány lovat, szolgát tarthasson mindenki, mikor kelljen a tüzet kioltani és lefeküdni stb.; az is bizonyos, hogy a szűkkeblű szellem, mely a céhszabályokból kisugárzott, egynémiben összeszorította az iparszabadságot, nem lévén szabad venni és eladni némely dolgokat, hacsak a céhesküdték által megjelölve vagy megmérve nem voltak.²⁾— De e tekintély, melylyel e testületek e korban bírtak, a politikai jelentőség, melyre a városok kormányában emelkedtek a józan erkölcsiség, mit szabályaik követeltek, a vetélyszenv, mit a céhek szelleme táplált, nem kevésbé emelte a kézműveket, az ipart, mint a városokat. A jólét és külső hatalommal felpezsdült a városokban a vidámság, az életkedv. Céhtáncmulatások, lövész ünnepélyek, majálisok, emelték a közéletet.

Bányavárosaink keletkezését vizsgálva, minden arra mutat, hogy e vidékek mint ércekben gazdag helyek, már régebben ismeretesek voltak. A folyók és a föld arany fővenye, vezet az embereket a telepek felfedezésére. Erre mutatnak a „Goldbach“, (Aranyfolyam) „Szalatnya“ a szláv zlatinából származott aranyos elnevezések. Az ily vidékek tulajdonosai, műveseket telepítenek oda s általuk a bányákat bizonyos úrbérben, nyolcad vagy tized fejében műveltették. E bánya telepek munkásai lassanként vagyonna tettek szert s mint birtokosok megveték a bányaváros alapját. Példa erre Besztercebánya, mely

¹⁾ Ideen IV. Th.

²⁾ Lásd a függelékét.

a zólyomi királyi birtokhoz tartozott, 1255-ben nevét már a városok közt találjuk.¹⁾

III.

Szent István alatt megkezdett gyarmatosítás a XII. és XIII. század felé növekvőben van. Sz. László II. Géza, III. és IV. Béla behívják a byzanti és olasz mestereket városaink ugynevezett latinusait. Majd a honvédelem és fentartás műveiben kiveszett lakosok helyére a thüringiai, flandriai, szász és sváb gyarmatokat telepítenek. Ha az önkéntes bevándorlást némi esetekre biztosan feltehetjük, kétségtelen, hogy sokan voltak a behívottak „vocati.“ A behívás nem történt egyedül népesítés szempontjából, feladata volt az ipar különféle ágait meghonosítani vagy a bányászat nemeit mivelní. A gyarmat, a jövevény nép, mint egy jeles tudósunk fejtegeti, természeténél fogva magával hozza a műveltség feltételeit, mert a kivándorlás rendszerint a népesség oly mérvű elszaporodásának eredménye, hogy a föld azokat eltartani nem képes. A kivándorlásra rendszeren erős, munkás kezek, fogékony és tehetséges emberek vállalkoznak, boldogulásukat új hazában keresendők. Europa régi s Amerika újabb városai keletkezésének története mutatja, hogy az ős népek, lassan és nehezen fejlődnek s nem egy könnyen alkotnak városokat. Amerikában nem az indiánok, hanem az európai kivándorlottak; Európában nem a Germánok, Gallok vagy Sarmáták, hanem a római gyarmatok vetették meg a legtöbb város alapját.

Mindazáltal tévedés volna azt hinni, mintha minden gyarmat megtelepedését város építésével kezdené. Felső Bars, Nyitra, Turócz és Zólyom német telepeit, maig azon állapotban találjuk, melyben gyarmatosításuk alkalmával voltak. Hones-Hey, Drezel-Hey, Neu-Hey, Krike-Hey vagy főlebb Handlova,

¹⁾ Turmschwamb a XVI. századi hagyomány szerint azt mondja: Neusohl haben die Inwohner als Waldbürger gebaut. Bei König Béla Zeiten ist Neusohl noch ein Dorf gewesen, allda Edle gewohnt, und ihre Bauern gehabt, und zu St. Antony ist die Pfarrkirche gewest. stb. (Engel, „Geschichte d. Ungr. R. u. d. Nebenländer“ I. 192.)

Vritzkó és Hochwiesen stb. helységek Tacitus germanusaira emlékeztetnek. Viskóik szétszórvák; a család a marhákkal együtt egy fedél alatt lakik; a ház körül terjed el birtokuk: szántó-földjök, rétjök, legelőjök, erdejök. ¹⁾

Nálunk csak úgy mint a külföldön, városaink nagyjából a régi római, daciai telepek és castrumok alapjain épültek, mint Segesvár, Kolozsvár, Szeben és Szászváros: Segestum, Clusium stb. helyén, vagy Székesfehérvár, Esztergom, Győr és Ó-Buda. Majd a királyi udvarok, székesegyházak, monostorok, várak körül megtelepített iparosok, az ugynevezett hospitesek és udvarnokok tették le alapjait városainknak.

A mi a bevándorlók birtoklási jogcímét illeti, Ipolyi úgy vélekedik, hogy a városok megalakulása előtt, a birtoklás, többféle jogcímen keletkezhetett. Vagy egyszerű királyi adományozás útján nyerték az egyesek birtokaikat; vagy az egyes gyarmatok vezetői, mint a telepek scultetusai, kiváltságos birtok jogot nyertek; vagy örök áron vették azokat s később adománylevél által sajátukká tévék.

E birtok viszonyok alapján, a gyarmatosok előkelői csakhamar beolvadtak a magyar birtokosok és nemesek osztályába, a többiek a polgárságba; mindannyian pedig lassanként egyeniségeiket elveszték „szellemben, érzetben és testben egygyé lettek a magyar nemzettel.“

A keresztések százezreinek átvonulása nevelte az éhséget, mely az évek óta tartott szárazság következtében egész Európát sanyargatta. Ezen éhségnek köszönheti Erdély szász polgárait és a Szepesség német lakosságát.

Vadon szép táj volt a Szepesség, tele rengeteg erdők, ásványvizek és ércekben gazdag hegyekkel. S alig hogy e szorgalmas, nemes és szilárd jellemű nép itt megtelepedett, az erdőket kezdték irtani, a hegyek kincseit aknázni, falvakat városokat építeni, szóval az egész vidéket virágzó földdé átalakítani.

Flandriában, a tenger a tőle kierőszakolt földet újra ha-

¹⁾ Bővebben Ipolyi Besztercebánya városa IV. II. I.

talmába vette, a Rajna és Gravelin közti vidéket habjaival elöntötte. A tüzhelyeiktől elűzött lakosok, előbb Szászországban kerestek új hazát, de innét éhség űzte őket tovább hazánk felé. Ide érkezve, Gejzától a megtelepedésre engedelmet és helyet kértek. ¹⁾ A király a Szepességben és Erdélynek a kunok és besenyők beütése által elpusztított déli vidékein jelölt ki számukra helyet. ²⁾ A vándor néphez hihetőleg sok szász is csatlakozott, kikről az amúgy is Szászországból jövő egész gyarmat azután szásznak neveztetett el. ³⁾

II. Gejza (1141—1161) az új polgárokat, kik nemcsak föld- és bányamivelési szorgalmuk, hanem vállalkozó kereskedelmi szellemök által is kitűntek, szabadítékokkal ajándékozta meg; ezeket későbbi királyaink ujjakkal gyarapították eleny nyira, hogy a kiváltságok alapján a szászok úgy Erdélyben, mint a Szepességben külön politikai testet képeztek.

A szepesi szászok, hajdantól fogva önálló hatósággal s ősi hazájukból kihozott saját törvényekkel bírtak. A vidék, melyet elfoglaltak „Provincia Terrae Scepusiensis“ ⁴⁾ név alatt fordul elő. II. Endre szabadságaikat az aranybullában megerősítette, mire őt valószínűleg a szepesiek hűséges szolgálatai birhatták. Tudjuk, hogy kereszties hadainak előcsapatát ők képezték ⁵⁾ és Imre bátyjával folytatott testvér-háboruban is, a

¹⁾ Das gut: Einvernehmen mit Deutschland, ward sehr weise dann benützt 1143. Colonisten aus dem Lüttichischen, Trierischen und Luxemburgischen (Flandrenses) nach dem grossen Theils verwüsteten Siebenbürgen zu rufen“. Engel I. 234. 235.

²⁾ Smitt. archiepisc. Strigon. l. 61; — Katona: Hist. Critika III. 552 l. Hogy ezen telep flandriai volt s ez időben flamandnak hivatott, bizonyítja a pápai követ Georgius Cardinal 1189. okmánya és Fejér Cod. Dipl. 250.

³⁾ A lüttichi évkönyvek mint Engel mondja: ismerik ezen kivándorlást, az évre nézve azonban kétségben vannak — Das Jahr 1143, beruft auf der Cronstädter Wanderchronik.

⁴⁾ Valamint Rómában „provincia“ alatt oly tartomány értetett, melyet idegen nép lakott, úgy hazánkban „provincia“ név alatt mindig külön törvény oltalma alatt álló tartományt kell értenünk.

⁵⁾ Thomas A. Spalat. Hist. Salonit. cap. 26. „Praecessit“ regem et Ungros, ingens Saxorum multitudo, qui omnes pacifici et mansueti erant cum devotione ac desiderio navigationem regiam praestolantes; omnes enim cruce signati erant. Pray. I.

királyi trón rendületlen hiveinek ismerte őket.¹⁾ Nemcsak mint békés polgárok forogtak ők iparos műhelyeikben, hanem veszály idején a közös honnak is bátor védelmezői voltak. V. István 1271-ki és Robert Károly 1317-ki oklevele szerint, a királyért és hazáért vérüket ontották.²⁾ II. Gejza után sok idő-
kig, ezek közül választották a királyok hadi testőreiket az ügynevezett lándsásokat, kik a fejedelmeket lándsával felfegyverkezve kísérték az ütközetbe. Nem csoda tehát, ha királyaink e jóra való népet, jeles kiváltságokban részesítették; de a szászok is, őseik szent hagyományait aggódalmasan védték, házi tüzhelyüktől magukkal hozott polgári elemet, az idők változásai alatt sem vetközték le, azt minden alkalommal erősen körülsáncolták, mert germán jellemüknél fogva, csak saját törvényeik és intézményeikben hitték boldogságukat rejleni.

A szepességi városoknak, Róbert Károly által megerősített sarkalatos jogai, röviden a következőkben állottak.

1. Önálló törvényhatósági szerkezettel birtak s minden vármegyei befolyástól függetlenek voltak. A kerület élén a gróf állott (Comes Regius, Landgraf). Az igazság szolgáltatást a városok vénei eszközölték, a fellebbezés a kerületi grófhoz, innen a királyhoz történt. A vérhatalmat a 24 város biráiból alkotott tartományi szék gyakorolta. Az ítéletek a szász törvények értelmében hozattak.

2. Földjeiknek szabad s korlátlan birtokosaik voltak, azokról szabadon rendelkezhettek azonkép, mint az országos nemesek, sz. István II. könyve 5. fejezete értelmében.

3. Királyi adó fejében V. István alatt 300, Róbert Károly alatt önszántokból 1200 márkát fizettek. Mindennemű

¹⁾ „Ille (Emericus) accitis Teutonicis, quorum ibi copia magna est, qui et hospites ibi vocantur, fratrem devicit“. Freuer T. I. p. 366.

²⁾ „Et qui crebrius in conflictibus Nostris sanguinem suum uberius effuderunt Nostrae Majestatis Regio in conspectu.“ V. István 1271-ki levele. Hasonlóan nyilatkozik Róbert Károly 1328-ki levelében: „Viriliter dimicantes, non parcentes rebus et personis fortunae casibus pro Nobis submittere non formidantes, cum mortibus fratrum, proximorum et sociorum suorum et in conspectu Nostrae Regiae Majestatis et effusione sanguinis ipsorum Nobis fidelis exhibuerunt famulatus“.

egyéb adó, vám és tehertől fel voltak mentve. Háború idején 50 lándzsással táboroztak a királyi hadseregben.

4. Bányákat szabadon művelhettek. Grófjukat, papjaikat, biróikat szabadon választották, az országgyűléseken képviseltek, s minden okirataikat, ítéleteiket „Universitas Provinciae Scepusiensis“ vagy „Provincia 24 Regalium Civitatum“ név alatt adták ki és saját pecsétükkel erősítették meg.

Hasonló szabadsággal bírtak az erdélyiek is. Az erdélyi százszok története a hazai történet egyik legérdekesebb részét teszi, nemcsak azért, mivel a százszok Erdély lakosai közt tekintélyes állást foglaltak el, hanem mert az általuk gyarmatosított vidékek úgy a régi, mint az újabb időben a szellemi és anyagi haladás jeles emeltyüi valának.

A százszok mint láttuk a X-ik századtól kezdve a XIII-ik század második feléig költöztek be hazánkba. Ezek nem a tulajdonképeni szász germán néptől származnak¹⁾, nem is egy eredetűek, hanem különböző időkben Flandriából, a Rajna vidékeiről, Franconiából²⁾ és Nürnberg környékéről jöttek és itt egy nemzetiséggé törődtek össze. Még II Endre idejében alig voltak egy nemzetté tömörülve, mert Tamás salonai esperes, elbeszélvén a királynak a keresztes háboruba elindulását azt mondja: „Praecessit Regem et Ungaros ingens Saxorum multitudo“ (1217). De az Andreanumban³⁾ már mint „fideles hospites nostri Theutonici Ultrasylvani universi“ s még tovább „quod universus populus a Varas usque in Boralth, cum terra Sicularum, terrae Sebus et terra Daurus unus sit populus“

Beköltözködésüknek kettős irányát szoktak megkülönböztetni: a nyugati és észak-nyugati. A nyugatiak a Maros jobb partján, Gyulafehérvárott, a püspöki székhely közelében Karakó és Magyarigen nevű helyeken telepedtek meg, honnan a Küküllő, Olt völgye⁴⁾ és a Bárcaság felé húzódtak.

¹⁾ A szász nyelvjárás sajátosságai nem lelhetők fel az erdélyi százszok nyelvjárásában, mi a jelzett állítás mellett szól.

²⁾ Regesták 4. 7. 8. számai.

³⁾ II. Endre szabadság levele, melyet a százszok 1224-ben nyertek.

⁴⁾ Teutsch G. D. Gesch. der Siebenbürger Sachsen. Brassó 1852. 17.

Az észak-nyugotiak, kiknek egyrésze sz. István alatt vándorolt be, Szatmár-Némethit alapították, honnan Csicsó, Deés és Bálványos¹⁾ felé terjeszkedtek, később Kolozsvár, Szászrégen és Besztercéig vándoroltak.

Politikai szervezetüket kiváltságok alapján nyerték. Ezek közül nevezetes II. Endre 1224-ki levele, mely II. Gejza régibb szabadalmaira hivatkozik. Az 1298-ki országgyűlésen már „Universitas Nobilium Saxorum“ név alatt a törvényhozás kiegészítő részét tették. 1317-ben Róbert Károly szabadalmait újra megerősítette. Községi szervezetüket a XV-ik és XVI-ik században nyerték.²⁾

Politikai önállóságra legelőbb Szeben vergődött. Kezdetben csak egyházilag voltak függetlenek, később politikailag is „Provincia Terrae Cibiniensis“³⁾ név alatt. Az Andreamum értelmében, szász földön csak szász lakhatott. Birájok csak a király lehetett s a szebeni ispán, kit a király nevezett ki. A kamarai nyereségeket, évenként 500 márka ezüsttel szaporították, de ennek fejében, a pénzváltók köztük nem jelenhettek meg.

A birodalom határain belül 500 katonával, azon kívül, 100-al segítik a királyt, de csak akkor, ha személyesen vezeti a hadat, ha nem, úgy csak 50-el.

Papjaikat szabadon választják. Saját pecséttel bírnak. Az erdőket, folyókat, szabadon használhatják. Kereskedőik szaba-

¹⁾ Steiner „Beiträge zur Gesch. der deutschen Ansiedlungen in Nord-Westen Siebenbürgens aus der Arpatenzeit“ 186^{1/2}-ki segesvári gymn. program.

²⁾ Az erdélyi szászokra vonatkozólag a régibb időkből 1276-ig kevés okmány jutott korunkra. A fennmaradtakat Wenczel Gusztáv „Adalék az erdélyi szászok történetéhez az Andreamum előtti időből“ című füzetben ismerteti, száma mintegy 31-et, melyek közül 2 Gizela királyné, — 3 II. Géza idejéből való, — 10 az egykori nagyszebeni prépostságra vonatkozik, a többi közvetlenül az erdélyi szászokra.

A szebeni polgármesterek valamikor az „altenberger“-féle codexre szokták hivatalos esküjüket letenni, mely nem szász jogot tartalmazott, hanem a régi nürnbergi, magdeburgi és iglauri jogoknak foglalata volt, ennek alapján készült Fromius Mátyás által; „Statuta iurium Municipalium Saxorum in Transylvania“ című gyűjteménye, melyet 1583. febr. 15-én erősített meg Báthory István lengyel király Krakkóban.

don járhatnak az országban s minden vám alól fel vannak mentve. A királynak ha közējők megyen, három szállás-költséget tartoznak fizetni, az erdélyi vajdának kettőt.

E kiváltságok által Erdélyben a szász nemzet egy nevezetes része, külön politikai testté vált. Ez lett oka s forrása azon küzdelemeknek és vágyaknak, mely a többi szászokban felébredt, kik addig nem nyugodtak, míg a nevezett szabadalmakat magok számára is ki nem vívták, mi a XV-ik század más, sodik felében be is következett.

III. Béla (1173—1196) ki egyike volt legjelesebb fejedelmeinknek, kiknek kormánya a népet boldoggá, az országot hatalmassá tette, a pécsi püspöki templom jobbágyainak oly kiváltságokat adott, melyek nagyban hasonlítottak a mai szab. kir. városok szabadságaihoz. Fel lettek mentve a vámok alól sem a király, sem a nádor, sem az ország bírása ítélőszéke előtt nem tartoztak megjelenni, csak saját püspökük előtt s ott is csak mint nemes emberek voltak perelhetők.¹⁾

II. Endre (1205—1235) az aranybulla XIX. pontjában minden nemzetbeli idegenek (*hospites cunctorum nationum*) jogait megerősíti, Spalatrónak s némelyek szerint Korpona-, Szeged-, Debrecen- s Trencsénnek oly kiváltságokat adott, minővel csak a várnemesek birtak.) A Bárcaságban megtelepíté a német lovagrendet. Egy folyókkal gazdagon hasított tartomány ez. A feketegy völgyét meredek ormok, óriási sziklafalak s a távol kékjében feltündöklő havasok szegélyezik. A telepítés célja, a határszélek védelmezése volt a kunok betörései ellen. Midőn a lovagok e vidéket birtokukba vették, puszta és lakatlan volt. A lovagrend rövid ittléte alatt a vadon felvirágzott. A lovagok nyomában telepek jöttek, németek Németországból,

¹⁾ Lásd Calanus pécsi püspöknek adott kiváltságlevelét: *Libertas Populorum Ecclesiae Quinqueecclesiensis* 1191-ből Endlichernél: *Monumenta Arpadiana* 394.

²⁾ „Eadem eosdem — Almsiad (dalmát város lakosai) perfrui commissinus libertate, qua nobiles, seu tota communitas Spalatensis per gloriosissimus Andreas et alios reges, clare et felicitum recordationum mediantibus ipsorum litteris privilegialibus aurea bulla sunt statuti et donati.“ — Horváth István. *Tud. Gyűjt.* 1819. I. k.

oláhok a szomszéd helyekről s falukat, helységeket alapítottak. De a rend függetlenségre törekedett s a mit néhány évtizeddel utóbb északon tett, első ízben itt kísérlette meg s nem rajta mult, hogy nem hajthatá végre.

IV. Béla (1235—1270) állam szervező nagy királyaink egyike volt. Akkor jutott a trónra, midőn előde tehetlensége által veszélyeztetett hazát, a mongolok csordái elpusztították.

Az országot ez időtájt oly bajok emésztették, melyek gyökeres orvoslást vártak. A vármegyei intézmény, mint hadszervezet, már túl élte korát. Hasztalan igyekezett azt IV. Béla a várjóságok visszavétele és rendezése által fentartani. A tatár pusztítás, melynek a vármegyei hadszervezet ellenállni nem birt, bebizonyította annak életképtelenségét. Miért is Béla a veszély elvonultával nem a vármegyei szervezet javítása, — hanem a városok felvirágzása s a polgári intézmények szervezésétől várta országa jövőjének jólétét, annál is inkább, mert a tatárjárás azon tapasztalatra vezette őt, hogy a falakkal védett várak, bekerített városok, monostorok, egyházak leginkább voltak képesek ellenállani, e hordák dúlásainak. A vész elvonulta után, honunk második alapítójának első gondja volt a pusztaságra jutott országot lakosokkal benépesíteni,¹⁾ a várnépet felszabadítani s arra bírni, hogy a felszabadítás által önálló városokká alakult telepeiket falakkal, erődökkel körülvégyék, megerősítsék. Ó-Budán alól Pest átellenében várat építtetett, a polgárokat, kik eddig a Felhév-viztől a Kelen hegyig laktak, kiváltság levéllel látta el s a várba telepítette.²⁾ A gazdagabb főurakat várak építésére, csapatok, úgynevezett bandériumok tartására buzdította. Mintegy 25 városnak hatósági jogot adott, rendezte azok önállóságát, polgári szervezetét? Ezek közzé tartoztak: Székesfehérvár, Zágráb, Nagyszom-

¹⁾ De cunctis mundi partibus homines tam agricolas, quam milites, ad repopulandum terras edicto regio studuimus convocare, Dipl. ann. 1268. Kat. p. 488.

²⁾ Be:ae IV. regis libertas hospitem de Pest (uj Buda) Endlichernél v. ö. „Buda város törvénykönyve“ Michnay és Lichner.

bat, Kassa, Buda, Pest, melyet már Rogerius „magna et ditissima villa „teutonicának“ nevez, — Győr, Komárom, Korpona, Zólyom, Besztercebánya, Szamobor, „Jászó, Luprechtháza, Dobrója, Bába-szék, Nyitra, Késmárk stb. ¹⁾

Hogy mily gyöngéden ápolta IV. Béla a polgári rendet, kitűnik e szavaiból: „Akarjuk“ így szól 1267: 2. c. „hogy minden udvarnokaink a szabad polgárok (hospitum liberorum) jeleskedő névvel diszeskedjenek“. Megengedte továbbá, hogy a lakosok a városokhoz közel eső udvarnoki faluikat elhagyhassák, a várba és a vár alá költözhessenek. Így az esztergomi polgárok engedelmet kaptak, hogy a várba fészkelhessék meg magukat. Így kezdenek a XII. század második felében a kőfal és bástya erődök, a falak és tornyokkal várszerűleg erősített városok épülni. Az előtt a várak inkább csak földsáncok fatörzsek- és gerendákkal erősített táborhelyek voltak, míg a tatárjárás után, rendes középkori várakká változtak át. E várak, a közelükben fekvő városok acropolisait képezték. Mint a hajdani Róma capitoliuma, Athen és Corinth acropolisai, úgy emelkedtek e várak városaink kiváló magaslatain. A várban állott az egyház, ide vonultak a polgárok ünnepeiken, ide a veszély napjain, s itt készültek a háborúk idején a végső küzdelemre. Hazánk régibb városaiban legtöbb helyütt máig ott láthatók a fellegvárak romjai: Esztergom-, Pécs-, Nyitra-, Veszprém-, Eger-, Soprony-, Zágráb-, Pozsony-, városokban és más helyeken. Feltalálhatók ezek Erdély flandriai gyarmatainak eredeti római, dáciai telep helyein is.²⁾

V. István (1270—1272) megengedte a győri polgároknak, hogy azon tájról, melyet még maig is holt városnak hívnak, az úgynevezett győri dombra, mostani lakhelyükre költözhesenek³⁾.

¹⁾ Cod. Dipl. IV. 1. 329—332 ect. „renovari iterato conditi“ „in certam et novam formam redigi“ olvashatók. Még a tatárjárás előtt Karakó és Chrapundorf (Erdélyben) polgárait szabadíték levéllel látta el.

²⁾ Müller Vertheidigungs- Kirchen in Siebenbürgen. II. 211.

³⁾ III. Endre 1295-ki oklevelében „placuisse nobis et placet Hospites nostros de Jaurino ad castrum trasferre Jaurinense“ . . . mondja V. István.

A szepesi szászoknak 1271-ben kelt levelében az 1222. 19. cikkben megerősített szabadságait bővebben felvilágosítja s a kiváltságolásnak azon természetes okát adja, hogy a földmivelés és iparnak élő nemzet, nem jártas a nemesek törvényeiben, különben is bir saját törvényekkel, melyek szerint peres ügyeit, szabadon választott grófja által intézteti el¹⁾. III. Endre (1290—1301) velencei neveltetésénél fogva, buzgó ápolója volt a polgári rendnek. Közte és Albert közti viszályban, békebiztosokkal már nemcsak egyházi s világi urak, hanem a városi polgárok is szerepelnek, élükön a budai biróval²⁾.

1291-ben a tordai polgárokat, szabadíték levéllel ajándékozta meg. A pozsonyi polgárok hűségét, kik Alberttől igen sok károkat szenvedtek, — házaik elégték, szállóik tönkre tették, — megjutalmazta; felmentette őket a pozsonyi főispán hatósága-, személyeik-, lovaik-, áruikat pedig az országban található minden vám alól. Ha valaki a város határain kívül vétséget követett el, s ezután a városba vethette magát, egyedül saját birája által volt elítélhető, sőt a városban lakó zsidók is részesültek a polgárok szabadságaiban.

Az 1291-ben Székesfehérvárott tartott országgyűlésen a 6-ik cikkben, V. István által adott kiváltságokat megerősítette; az 1298: 19. cikkben, minden polgárok szabadságait biztosította.

Nevezetes III. Endre törvényeiben az, hogy a várjobbágyok meg sem említettnek, mi mint Szalay mondja arra mutat, hogy köztök és a „servientesek“ között mindinkább megtörtént a „fusió“ mire Kézaynak szavai is utalni látszanak. Ezen várjobbágyok közül a mint sokan a nemességbe olvadtak, úgy bizonyára számtalanok városi polgárokká is lettek, főleg ott, hol a megye központi erőssége kiváltságokat nyert.

Az árpádház kihalta után bekövetkezett trónvillongások

¹⁾ „Quia in Jure Nobilium nequeunt conversari, agriculturis et laboribus intenti proprio jure et lege speciali perfruuntur.

²⁾ V. ö. Czeh értekezését Hormayrnak 1831. szülő Historiái zsebkönyve és Lichnovszky: „Geschichte des Hauses Habsburg“ II. 23. s. k.

idejében egy nevezetes esemény vonja magára figyelmünket, mely a polgárság növekedő tekintélyére enged következtetni.

A budai polgárok kezdettől fogva ellenségei voltak VIII. Bonifác pápa által kegyelt Róbert Károlynak. Gergely vál. esztergomi érsek e miatt őket egyházi átokkal sújtotta. A boszus polgárok csak alkalomra vártak, hogy haragjukat a papsággal éreztethessék. — Ez nem soká késett. A pápai követ, ki ez időtájt jött hazánkba, hogy Róbert Károly érdekében működjék, a főpapokat és főurakat Budára gyűjtötte s itt Vencel megválasztását érvénytelennek nyilvánította. Erre a polgárok a bibornokkal szemben fenyegető állást foglaltak el, sőt személyét is bántalmazták úgy, hogy a követ tanácsosnak látta a várost elhagyni. Pozsonyba sietett, honnét szent haragjában Budát átok alá fogta. Tóth Márton, a város pénztárnoka az átok hírére összegyűjté a népet s a budai papság által a pápát, a követét s mindazokat, kik az országban velük tartottak, egész ünnepélyességgel kiátkoztatta.¹⁾ A budaiak kilenc évig voltak az egyháztól elszakadva.

Az anjou házból származott Károly és fia Nagy Lajos (1308—1382) gyengéd szeretettel védték a magyar polgárságot²⁾ mert úgy tekintették azokat, mint az ország lakosainak hasznosabb részét, az ingó vagyron gazdagon adózó birtokosait. Az erdélyi és szepesi szászok, Pozsony, Besztercebánya, Szabolca s több más községek ez időből eredetezik szabadságaik nagy részét, Bártfa még alapítását is.

A szabad városnak e korban mulhatlan kelléke volt a kőfal kerítés. Hogy a szegényebb városok is felépíthessék falukat, Nagy Lajos és atyja, némelyeknek elengedték adóikat,

¹⁾ Thuróczi II. 86. Spondanus annalium Baronii cont 1301. évhez.

²⁾ „Huius Ludovici I. etiam tempore multi ex udvornicis et aliis conditionariis, ad diversas servitutes adstricti, sunt exempti, et in coetum regni Hungariae nobilium aggregati“ Thuróczi Chron. Hung. II. c. 51. Hihetőleg ezek voltak az első curialisták a városokban. A III. kötetben azt mondja „nobiles curiales, ad diversas regalis domus servitia conditionaliter illaquaetos ab omni conditionis vinculo solvens, eadem qua meri nobiles fungebantur — ditavit libertate.“ Chron. Hung. III.

másokat pénzbeli támogatásban részesítének. E pártolása és segélyezése a városoknak gazdagon kamatozó tőke lón, mely nem egyszer vétetett igénybe királyaink által. Lajos maga is többször vetett ki adót a gazdagabb városokra s mindannyiszor nem késett a polgárokat ama jótéteményekre figyelmessé tenni, melyeket atyjától s tőle nyertek. Ez önkényes adóztatás néha a zsarolásig ment, mi természetesen nem maradhatott káros visszahatás nélkül. A nápolyi hadjáratok alkalmával Lajos egy gazdagabb városra egy izben négyszáz márkányi adót vetett. A polgárok felét kifizették, de felindulván ezen igazságtalanságon kinyilatkoztatták, hogy készebbek az országot elhagyni, mint ily rendkívüli zsarolást tűrni. ¹⁾ Az 1351-ki nevezetes országgyűlés, kivette a kilenced alól a falakkal bekerített városokat.

Lajos ápoló kezeit a városok más téren is érezték.²⁾ A céheket, melyekről már emlékeztünk, melyek a középkori viszonyok között, a közrend- és iparra igen üdvösen hatottak, kiváló figyelmére méltatta s midőn 1376-ban Erdélyben időzött, a hét szász szék követeiből s a községek előjáróiból egy bizottmányt alakított, kik az erdélyi püspök s egy királyi képviselő vezetése alatt, e testületeket szabályoznák. És így a polgárok országrendi állása, mely a velencei neveltetésben részesült III. Endre alatt már már alakuló félben volt, de a trónvillongások tizedében ismét bomlásnak indult, lassanként kifejlődött. Mutatja azt azon körülmény is, hogymidőn Hedvig Lajos leánya ausztriai Vilmosnak eljegyeztetett, az oklevél kilenc város által is, névszerint: Székesfehérvár, Buda, Visegrád, Pozsony, Soprony, Nagyszombat, Trencsén, Kassa, Zágráb aláíratott.

A hazai polgári rend megalapítása körül azonban legtöbb érdemekkel Zsigmond bir, (1395—1437) kit méltán lehet a negyedik vagy polgári rend alkotójának nevezni.

¹⁾ M. Tud. tár IX. 110.

²⁾ Chron. Leibitzer ap. Wagner „Analecta Scepus.“ 2. 47 egyenesen azt mondja: hogy Lajos szintugy mint atya a városokat igen kedvelte s állapotjukat javította.

Uralkodásának elejét végtelen zavarok kísérték melyek legbővebb forrása az volt, hogy az anjou házból származott királyok a banderialis védszervezet megerősödése végett az olygarchia hatalmát szándékosan gyarapították. Mig Lajos élt, a királyság tekintélye, a király személyisége fékezni tudta őket; de alig hunyta be szemeit, felütötték fejeiket a hatalmas olygarchák. Beállottak a párt-küzdelmek, melyek Zsigmond királyi trónját nem egyszer megingatták. Igaz ugyan, hogy e zavarokban Zsigmond önkényes uralkodásának nagy része volt, de ő megjavult s hogy a zavarok másik forrását is megszüntesse, minden erejével oda hatott; hogy e kis királyok hatalmát korlátok közé szorítsa.

E nagy feladatot azzal hitte ő megoldhatni, ha az országgyűlést többször egybehívja s oda a nemesség mellé egy értelmessége és gazdagsága által kiváló néposztályból, a városi polgárságból egy negyedik rendet alkot, mely ragaszkodása által támasza legyen királyi székének s kellő befolyása által mérsékelje a főurak túlságos hatalmát.

E cél lebegett Zsigmond előtt, midőn már az 1402-ki pozsonyi országgyűlésre a városokat is meghívta. Itt képviseltettek legelőször a városok. Bevezetése volt ez a három évvel később bekövetkezett fontos átalakulásnak.

Az 1405-ki év a polgári rend fejlődésének történetében korszakot alkot, mert ez évi országgyűlés hozta azon végzést, mely a bekerített városok polgárságát, a negyedik országos renddé emelte. A király 1405. ápril 15-re, Budára országgyűlést hirdetett, melyen főleg a királyi városok jogai voltak megállapítandók. Az ügy fontossága miatt, az egyházi és világi urakon kívül minden megyéből négy négy nemes¹⁾ és a kisebb és nagyobb királyi városok követei lettek meghíva. E nagy horderejű országgyűlés majdnem kizárólag a városok rendi állása és jogkörének megállapításával foglalkozék.

¹⁾ „Der Comitatsadel scheint bei dieser Versammlung nicht repräsentirt gewesen zu seyn“ mondja Engel, ő a „proceres“ alatt „excelsi proceres“ ért a régibb szokás

Tekintettel ezekre a következő nevezetesebb törvények hozattak. A törvény-könyv bevezetésében elmondván, hogy a tatárok és törökök dúlásai ellen a városok erősítése, a népnek nagy oltalmára vannak, elrendeltetik, hogy minden királyi város falakkal vétessék körül: azután több szabad helység, a városok közé iktattatott, és végzéssé lön:

1. hogy a városok birái ezentul olyan polgári és büntető joggal birjanak, minövel a nádor, a zászlós urak s főispánok birnak a közönséges gyűléseken s némely kiváltságos nemesek az uri székeken (V. c. 2.).

2. Minden perben, mely a város kebelében előfordul, első fokú bíróságilag ugyanazon város birája s tanácsosai ítéljenek (VIII. c.)

3. Ha a felek az ítélettel megelégedve nincsenek vagy azon városhoz felebbezhetnek, melynek szabadságait birják, vagy a főtárnokmester s innen ha szükség a királyhoz (IV. és XII. c.)

4. Itélet előtt a mint nemest, ugy polgárt sem szabad elfogni. (III. c.)

5. Minden városi polgár egyaránt osztozik a terhekben s ha a király, vagy annak utódai valamelyiküknek kiváltságot adna, annak adóját a kincstár viselje. (X. c.)

6. A kamarai nyereség „*lucrum camerae*“ címü közadón kívül, semmi egyéb terhet nem volt köteles a város viselni, mint a mi szabadságlevelében meg volt állapítva. Ha a király vagy királyné, falai közt megszállt, a város egy ebéd és egy vacsorával tartozott őt ellátni; mely alkalommal a céhek készítményeikből a főlovázmesternek egy egy darabot, a szücsök bundát, a szij-gyártók kantárt, a szabók ruhát stb. ajándékoztak, de csak egyszer egy évben. (XIII. cikk.)

A városok népességének szaporodása céljából megengedett, hogy a falak közé letelepedni kívánó jobbágyok szabadon költözhessenek oda. Budának áru megállító joga, mely az

szertint — pedig Zsigmond alatt mint Bartal kimutatta e szó „*proceres*“ a megye képviselőit jelentette.

ország kereskedelmét igen bénította, csupán a külföldi kereskedőkre szorítottott¹⁾).

Az 1405-ki országgyűlés eme végzéseit oly fontosaknak tartotta a király, hogy azokat nemcsak az országgyűlés, hanem az összes nemesség által is elfogadtatni, megerősíttetni kívánta. Mely célból az országgyűlés után a vármegyékben közönséges gyűléseket rendelt tartatni, hol a hozott végzések felolvastatnának s az összes nemesség hozzájárulásával megerősíttetnének.

A budai káptalannak reánk maradt jelentéséből tudjuk, mint nyilatkozott például Pest és Pilis megye e tárgyban.

„A király írott parancsánál fogva“ így szólanak az érdeemes káptalan tagjai „Gara Miklós Magyarország nádora, april 26-ra Pest és Pilis megye összes nemességének és más rangú, méltóságú, állapotú és jelességű lakosainak közgyűlést hirdetett, tanácskozót a király által küldött törvény tartalma felett. A törvény felolvastatott, cikkelyről cikkelyre komolyan megvitattatott s az öszves nemesség és más állapotú és méltóságú egyének, egyháziak, világiak, nemesek és nemetlenek, a törvény formáját és tartalmát egyhangulag és minden ellenmondás nélkül elfogadták, kinyilatkoztatván: hogy ezen cikkelyek az ország dicsőségére a közjó s a lakosok hasznára alkotattak“²⁾).

Hogy a többi megyék is hasonlólag nyilatkoztak onnan látszik, mert a király még azon év augusztus havára még egy országgyűlést hívott össze, melyen mint emlékeink bizonyítják az előbbi törvények megerősítettek és ujakkal szaporítottak. Az új törvények éle a főurak erőszakoskodásai s visszaélései ellen van irányozva.

Zsigmond ekként törekvéseinek célját részben elérte. A polgárságnak országrendiséget, a nemzet törvényhozásában helyet adott. Hogy a polgári rend Zsigmond alatt oly könnyen minden bonyodalom nélkül a törvényhozás kiegészítő részévé

¹⁾ Zsigmond II. törvény-könyve a Corpus Jurisban.

²⁾ Kovachich Suppl. ad Vest. Comitior. I. 310. 1.

válhatott s hogy minden surlódás a nemesi osztálylyal kikerültetett, az városaink azon kizárólagos polgári szellemének tulajdonítható, mely a nemest a többi polgárokkal ugyanazon jogviszonyokba helyezte, s a polgárok jogosultságát a rendiségre mintegy kézel foghatóvá tette.

Csak így válhatott a polgári rend hazai művelődésünk nagy horderejü tényezőjévé, így lehettek városaink a középkorban minden nemzetbeli iparosok menhelyeivé, hazájává.

Rendkívül jótékonyan hatott a polgári rend növekedésére Zsigmondnak azon áldásdus intézkedése, hogy az örökös jobbágyságot eltörölte s megengedte az elnyomott néposztálynak, hogy uraik birtokairól máshova költözhessenek.¹⁾ Megnyitotta ezáltal a jobbágyoknak az utat mesterségek tanulására, a polgárságra, a szabadságra, a boldogabb életre. A jobbágyok közül igen sokan a városokba költöztek, hol idővel iparosok-, polgárokká lettek.

De nem gondoskodott Zsigmond arról, hogy a nagyrészen német eredetü polgárok közt a nemzeti nyelv is terjesztésék, s így történt, hogy a polgári rend élete, mint azt várni lehetett volna, dús fejlődésnek nem indult: nem vergődhetett a negyedik rend oly politikai jelentőségre minő azt megillette volna, hogy t. i. közvetítő legyen a nemzet értelmisége s nyugoti államok között. Pedig a városi elem, mint Szalay mondja „nem idegen elem, nem szálka a nemzet husában, ha ez magához ölelte; a korszakot, mely felünkbe jött csak e frigy termékenyitheti, áldást csak e frigy remélhetett magára“.²⁾ A német jövevények szinte jogaik közé számíták hajdani nemzetiségük fentartását: s idejöttüktől fogva mind e mai napig a szó szigorú értelmében nem is olvadtak a magyarokkal egybe. „Teljes hat századon át“ mondja Schlösser nyelvüket, szokásukat, viseletüket egyszóval egész németségüket megőrizték.³⁾

¹⁾ 1405: 14. A jobbágyok szabad költözködési jogát az 1298-ki törvénykönyv 70-ik cikke kimondta, de az elavult, és csak Zsigmond által lett újra életbe léptetve.

²⁾ Szalay Magy. Tört. I. 331.

³⁾ „Durch volle sex hundert Jahre, haben sie ihre Sprache, ihre Sitten, sogar

E konok ragaszkodás idegen nemzetiségükhez sok surlódás és viszálykodás forrása lett főleg oly városokban, hol a németek a lakosok feles számát képezték.

Az Árpádok alatt a német ajkú polgárság jobban simult nyelvünkhez. De Zsigmond, főleg pedig Alberttel a viszonyok megváltoztak. E német származású királyaink dédelgetése következtében a német polgárság csakhamar túlsulyra törekedett s e törekvés mint az ország fővárosában történt véres jelenet okozója lett.

Régi szokás volt Budán, hogy a város birája egyik évben a magyar, a másikban a német polgárok közül választott. A németek már Zsigmond alatt arra törekedtek, hogy a bíró mindig közülök választassék. Midőn Zsigmond halálával a német eredetű Albert lépett a királyi trónra, a budai német polgárok oly féktelenek lettek, hogy bizonyos Ötvös Jánost, a magyar polgárság jogainak erélyes szószólóját titkon elfogták, megölték s hulláját a Dunába vetették. Az aljas büntett csakhamar napfényre jött, a viz a hullát nyolcad napra felvette. A szerencsétlen nyakára egy kő volt kötve s testén az erőszakos halál nyomai látszának. A gyanu a németekre esett, kik a lelkes polgárt még életében sokfélekép üldözték. A rémhír hallatára a magyarok boszút kiáltva, a leggyanúsabb németek házára rohantak, azokat feldúlták, lakóikat felkoncolták. A zajra összefut a csöcselék nép s mint ilyenkor történni szokott, rabolni kezd, a német polgárok boltjait minden különbség nélkül feltöri s kipusztítja. Végre több órai dúlás után sikerült Garay László bánnak a rendet helyre állítani¹⁾.

Zsigmond egyike volt azon fejedelmeknek, kiket a mai kor „felvilágosodott“ „haladó“ címmel tisztelne meg. Nem hiányzott benne az alkotó ész, nem a tapintat eszközei helyes megválasztásában, de terveiben, vállalataiban, állhatatosságot nem ismert, gyakran a mint egyik kézzel épített a másikkal

ihae Trachten, mit enim Worte ihre ganze Deutschheit erhalten.“ Krit. Samml. zur Gesch. d. Deutsch. in Siebenbürger. 107. S.

¹⁾ Thuróczi : IV. cap. 25. Fejér XI. 392. Bonfin Dec. III. lib. IV. 410.

elrontotta. Elvitázhatlan érdeme mindazáltal, hogy a századokon keresztül lassan fejlődő néposztályt renddé emelte, a polgárok szabadságainak épületét befejezte, a nemzeti képviselőket kiegészítette. Ezután négy rendnek a főpapságnak, fő és alnemeseknek s a városi követeknek kellett a birodalom szükségéről, törvényeiről, tanácskozni és határozni. Lássuk most a kiváltságolt városok belső szervezetét.

A szabad királyi városok oly községek, melyek privilegiumaik által közvetlenül és egyedül a sz. koronának vannak alárendelve s a korona peculiumát (*peculium sacrae coronae*) képezik.

Privilegium alatt a saját birtokon és saját alattvalók fölött gyakorlandó hatóság joga értetett, a főispán vagy várgróf minden beavatkozása nélkül. Ily privilegiumot csak akkor nyerhetett valamely község, ha a király és a hon iránt érdekekkel birt s ha az urbéri viszony és hatóság alól magát kiáltotta.

A szabadságlevelek rendszeresen a jelesb városok régi statutumainak formájára készültek. A középkorban a nagyobb városok jogai és kiváltságainak másolása, mindennapi dolog volt. Némethonban a városok statutumai a kölni és magdeburgi mintájára készültek; ezek pedig az ó-german jog-, a Sachsen és Schwabenspiegelből s a római *municipalis* alapjogból lettek összeállítva.

Hazánkban a városi privilegiumok a német és magyar jog összelegyítéséből származtak. Erre utalnak okleveleink midőn a „*iure theutonicorum*“ és „*iure hungaricorum*“ (magyar és német jog) kifejezéseket használják. Említetik okmányainkban a tesseni jog is, melyet valószínűleg a tesseni bevándorlók hoztak magukkal, de a melyet királyaink csak rövid ideig türtek, mert mindenütt a magyar városi jogot iparkodtak érvényre emelni. ¹⁾ A magyar városi jog első példányát Székes-

¹⁾ „*Nos de iuribus Tessinensibus hucusque in nostra Civitate (Zsolna) habitis prohibuit, volens nos in regno suo ubi legum perfectissimorum copia fore, dignoscitas leges suscipere et earundem perfrui nunc et semper.*“ Cod. Dipl. IX. 7. 649.

fehérvár birta, melyet a nevezett város még szent Istvántól nyert,') a többiek ennek formájára készültek.')} A későbbi korban keletkezett városok levelei a Budai 3), Korponai és Zágrábi után készültek.4)

A kiváltságok alapeszméje, a hazai ipar és kereskedésnek a sz. királyi városokban való oltalmazása s ez által az ország anyagi és szellemi érdekeinek kellő virágzásra való emelése. A kiváltságolt városoknak első és főjoga az egyházi és világi hatóság szabad választása volt. A másik sarkalatos joga, a szabad népek ismeretes institúciója a „*nihil de nobis sine nobis*“ (semmit rólunk nélkülünk) elvnek teljes gyakorlása, vagyis az önkormányzás és törvénykezés volt. Az országos törvények határain belül statutumokat alkothattak. A polgárok magán vagy közjogi, polgári vagy fenyítő ügyekben önválasztotta bíróság által voltak elítélhetők; a felebbezés innen azon város hasonló bíróságához szólt, melytől kiváltságaikat kölcsönözték. E jog gyakorlatában városaink oly következetesek voltak, hogy nem egyszer statutumaik eredeti forrásaira, a kölni és magdeburgi ususra hivatkozva, az említett városokhoz felebbeztek.

Több város statutumaiban a polgárok, a perdöntő párbaj jogaival is felruháztattak.5) E kiváltsággal azonban az iparüző s a fegyverforgatáshoz nem igen értő polgáraik nem

1) *Quam S. rex Ladislaus in Litt. an. 1082 meminit liberae villae sancti regis. Hanc autem Albam regalem fuisse indicant nummi S. Stephani regis cum hac epigraphe: „civitas regia.“ Hinc posteriores reges, si quam villam in seriam civitatum liberarum referebant, exemplo Albae regalis plerumque fecerunt.* Pray Hist. Reg. Hung. I.

2) Fehér Cod. Dipl. VII. k. I. r. 107. l.

3) Buda város törvény-könyve 1244 Michnay Lichner.

4) Selmec város régi statutumai IV. Béla korából, találhatók Wenczel: Árpád-kori ujokm. tár III. k. 206—226. Kassa 1404-ki kiváltság levele Kovachich M. gy. kéziratai között a nemzeti muzeumban. A szepesi városok municipalis statutumai 1370-ben voltak szerkesztve és III. Zsigmond lengyel királytól 1591. aug. 10-én erősítették meg Krakkóban.

5) Besztercebánya polgárainak e jog azon kikötéssel adományoztatott, hogy csak karéj alakú (*scuto rotundo*) pajzszzsal és karddal szabad vivniok, még pedig a szász szokás szerint; — ez alól csak némely esetekben volt kivétel. Ipolyi: „Besztercebánya“ 27. l.

szívesen éltek, sőt később felmentetni kérték magukat e különben lovagias jog gyakorlatától s a törvénykezésben az esküdtzéki rendszert hozták be.

Sok város helyi s egyéb viszonyaihoz alkalmazott sajátos kiváltságokkal is birt, a mint polgárai a különböző időkben a haza s a király iránti érdemeiknél fogva maguk számára azokat kieszközlék.¹⁾

A polgári bíróság alól csak a főbenjáró perek, a felség-sértés, hazaárulás és az állam elleni vétségek voltak kivéve. A városi hatóság a bíró és tizenkét esküdt vagy tanácsnokból állott, kik hivatalaikat díjtalanul viselték s rendszeren egy évre választattak.) A tanács mellett volt a fizetett városi jegyző (Stadt-Schreiber), ki a közigazgatási és törvénykezési jegyzőkönyveket s város számadásait vezette; a gyűlések szónoka, a tanácskozások lelke volt. Kezdetben minden polgár gyakorolta választói jogát, később 40—100 tagból álló különös vagy választott község (electa communitas) alakult, mely magát a polgárok sorából szabad választás útján egészítette ki. Ezek választották a belső tanácsot (magistratus) és a tisztikart. A tisztikar élén állott a polgármester, a városbíró és a város kapitány. Az első a kormányzási, a második a bírászkodási, a harmadik a rendőri ügyeket kezelte. A belső tanácson kívül volt még egy külső tanács is, melynek élén a város szószólója (Stadt-Vormund) a római „tribunus plebis“ mása állott.

A városok büntető törvénykönyve, a helyi viszonyok s a polgárok miveltiségi állapotához volt alkalmazva.

A büntető eljárásban a kezesek szerepelnek, kik vagyó-

¹⁾ Privilegium civibus et hospitibus Posoniensibus elargitum eximens eos ab omni tributaria solutione ddo Visegradii in festo beatae Eleonora Reginae. 1375.

Privilegium civitati Posoniensi elargitum quoad liberam invectionem Victualium Panni et evectionem vini. ddo Visegradii in festo beat. Fabiani et Sebastiani 13. 64. Pressburger Zeitung 1856.

²⁾ Buda város törvény-könyve; Kovachich: Codex Jur. Travernalis; Kachelmann: Gesch. der ungr. Bergstädte II. 176.

³⁾ IV. Béla privilegiuma szerint „villicum vel iudicem de universitatis consilio eligant et consensu per spatium unius anni permansurum“ Endlichernél.

nuk, s nagyobb pénzüsszeggel állnak jót az elitéltért. A büntetések között a kivégeztetés, akasztás és vízbe fojtás után a városbóli számüzetést említik a jegyzőkönyvek, mikor is az illető, a polgárok lajstromából kitöröltetett. A középkorban mindenütt divó vezeklések is alkalmaztattak. A zarándoklás helye rendszeren Róma vagy Achen volt. A ki valamely tanács-tag ellen kardot rántott, kezét vesztette, míg ugyanazon büntény mások ellen elkövetve, csak a fegyver elkobozásával és egy fertónyi pénzbírsággal büntettetett. A ki az elitéltet börtönéből kiszabadította, vagy a bűnöst magánál rejtegette, számüzetett¹⁾ stb.

A városok jövedelmi forrásait a faluról oda letelepedett jobbágyok adói, a házadó az italmérési (ugyneveztt borpénz) a céhek-, mészárszékek- járadékai, fürdő és mérleg pénz, vá-mok, sarcok, büntetés-pénzek s a város tulajdonát képező szántóföldek, rétek, erdők képezték.

Ezekből fizették a királyi adót a királyipár számára járó ajándékokat,²⁾ s azon díjakat, melyek a nádort, a tárnokot, a királyi ajtónállókat illették.³⁾

A királyi megszállás, mely nagy ünnepélyességgel szokott végbe menni, tetemes rendkívüli kiadást okozott a városoknak. A budai törvénykönyv leírja és meghatározza a szertartásokat, melyekkel a királyt fogadni kell, elősorolja az ajándékokat, melyek őt és kíséretét minden ily alkalomkor illették.

„A városhoz közeledő király elébe“ ugymond a nevezett törvénykönyv, „öreg és ifju, férfi és asszony, a papok és

¹⁾ Codex Juris Travernicalis 120. fej. 218.

²⁾ Hoc non praetermittimus, quod tria munera quanto poterunt honestiora, annuatim in tribus terminis nobis praesentare tenebuntur — in aliis autem omnibus iisdem libertatum praerogativis, quibus cives Budenses gratulantur aequae gaudeant et fruuntur. Pray II. XCIX.

³⁾ Buda 21 márka értékű ezüstöt adott edényekben feldolgozva, Pozsony a királynak egy harmadfél márka értékű ezüst kupát s két darab löveni posztót; a királynénak 2 márka értékű ezüst kupát és egy löveni posztót adott. Az udvari főtisztek szerszámot, gyolcsot s kisebb mennyiségű pénzt kaptak. Buda város törv. könyv. 279 339 és a Codex Juris Travernicalis meghatározza a tárnoki illetményeket.

szerzetesekkel élükön, égő gyertyák, zászlók és ereklyékkel haranzugás mellett megindul. A bíró a tanácsnokokkal együtt lóháton megy és a fogadás alkalmával átadja az ajándékokat. ¹⁾

De nemcsak a király, hanem egész személyzete és kísérete is kapott ajándékot. ²⁾ A királyi udvarmester, a pohárnok, asztalnok, ajtónálló, lovázmester, értékesebb tárgyakat; a ház gondnok sáfrányt, mandolát, fűgét, aszalt halakat s egyéb fűszereket kapott; a szakácsok, kocsisok, inasok stb. pénzt kaptak. Megtörtént az is, hogy a király a várostól ily alkalommal több évvel előre kérte az adót. Van azonban arra is eset, hogy méltányolván az ajándékoknak, az adót rendesen felülmuló összegét, azt különös kegyelemből elengedte.

A király példáját követték a zászlós urak is, kik szintén kíséreteikkel szállták meg a városokat s nemcsak magukat, hanem embereiket is a városnak kellett mindennel ellátni azon korban, melynek főhibája volt az étel és italbani mértékletlenség, a dözsölési kórság. Az ily látogatások, különösen a mint Zsigmond alatt gyakran megtörtént egy évben ismétlődtek, a szegényebb városokat majdnem tönkre tették.

A polgárok több ízben sérelmesnek nyilvánították ez elviselhetlen terhet; hosszas panaszaiknak az 1405-ki országgyűlés vetett végett, midőn kimondta: hogy a városokban, azok költségeire, egyedül a királynak van joga megszállni. Ez alkalommal a fogadás költsége, az ajándékok száma és minősége is szabályozva lett.

A humanitarius intézmények fentartása szintén a város pénztárát terhelte. Ide tartoztak a kórházak, iskolák és a közfürdők. ³⁾ A mi az utóbbiakat illeti, ezekre a külföldi városok-

¹⁾ Buda város törv. könyv. 31.

²⁾ *Crucifero reginae 6 denar, item ianitoribus regis et reginae 12 denar item procuratori pro croco. Magistro travernicorum regalium quando apud nos bibi C. C. Adami in viro (Ádám bírótól vett 200 pint) pro 40 florenis, per 40 grossos. Kachelmann III 43.*

³⁾ *Krieg i. h. n. 7. Badewesen 1—22 Goeczl „de Balneis animarum vulgo Seebädern“ 1707, és Melle: „De Balneis animarum Lubecensibus“ 1710.*

ban nagyobb alapítványok voltak letéve; a szegények díjtalanul használták a fürdőket.

A városi közintézmények sorába tartoztak a közmérlegek. E célra minden város külön épülettel bírt, hol a mérték hivatalok voltak felállítva, hol a hiteles mértékeket őrizték ¹⁾ Az 1455-ki Pozsonyi számadási jegyzőkönyvek említést tesznek a városi ital-mérték hitelesítő intézetről. Sopronyban a toronyból volt kifüggesztve a királyi rőf (ulna regalis); Bártfán a városház kőfalába volt építve a kövéka. ²⁾ Így volt ez a többi városokban is.

Ily kedvező körülmények találkozása következtében rövid idő alatt nagy lendület volt tapasztalható a polgári rend fejlődése körül. Zsigmond alatt lett Buda oly híres, hogy mint Thuróczi hiteles emlékekből írja „a német és olasz urak seregestől tódultak ide, sőt a portugall király fia is nagyszámú nemesség kíséretében eljött Zsigmond tiszteletére“.

Ranzan beutazván Magyarországot, Budáról írja: „Urbs etsi parum ampla, pulchra tamen robilisque.“ ³⁾ Pozsonyról azt mondja: „Perpulchrum oppidum est; et fertilitate agri ob Danubii vicinitatem insigne.“ ⁴⁾ Tatáról mint nevezetes városról szól, melyet a sok hadak megrongáltak ugyan, de el nem rontottak, mert a vár körül a legszebb faluk fekszenek. ⁵⁾ A felvidékről kiemeli Kassát és Eperjest. Budától Belgrádig a következő városokat említi: „Intra hoc intervallum multa quidem loca sunt culta, sed mentione digniora hoc sita in ordine: Tolna, Sexsart, Baja, Bata, Bodrog, Apát, Erduit, Böse, Sata Axia, Drassat, Bakmonostora, végre dicséri az erdélyi városokat s 32-ik indexét így zárja: Multae in ea pulcherrimae urbes. Brevibus multa complectar: quidquid est in regno Hungariae laude dignum, atque excellens, quod attineat ad eas ar-

¹⁾ Rakovszky Pressburg 33.

²⁾ Clum. Hung. IV, C 19.

³⁾ Epit. Ind. I.

⁴⁾ ugyanott.

⁵⁾ Ranzan ind. 2.

tes quas apellant mechanicas, id totum apud Transylvanos habetur. Testificari id equidem possumus et caetris qui viderunt videntes mire obstupuerunt.

A városok számát illetőleg a történelem biztos adatokkal nem szolgál. A monumenta Arpadiana, az árpádházi királyok alatt kiadott városi szabadság-levelek majd félszázát említi. Ebből azonban nem határozhatjuk meg az első városok számát, mert sok város statutuma a lakosokkal egyetemben a tatárdulás korában elpusztult.

Igy képződött hazánkban a polgári rend, így alakultak a városok. Hogy a polgárok szabadságaik épületét oly lassan emelték, hogy községi szervezetük alkotásában a régi municipalis eszméknek hódoltak, vagy az egyházi hierarchiát utánozták — ne rójuk fel nekik, mielőtt meggondolnánk, hogy ők maroknyi, erőtlenszerű, kereskedő vagy iparos nép voltak, kik a hadviseléshez, a politikához nem értettek, kik a nemesség kebeléből kizárva bárdolatlanul a szolgaságba bele törődött póroktól környeztettek, — sőt inkább hálával elegyes csodálkozás fogjon el, látva hogy annyit is tehettek, hogy a megrögzött szolgaság korszakában szét merték törni a bilincseket melyeket hatalomvágy, vallás és tudomány segítették a népre rakni és új korszakot nyitottak a nemzeteknek.

Záradékul ide mellékeljük Hetényi történelmi pályamunkájából néhány céh szabályait. Ezekből láthatjuk, hogy bizonyos intézmények, melyekből azelőtt egész nemzetre áldás sugárzott az idővel elfajulnak s a műveltség haladtával károsakká válnak. Manap mindenki tudja, hogy bármiféle egyedurtság a nép egyetemi jólétére igen hátrányos. De még az emberi jogokkal sem lehet megegyeztetni a műipar korlátozását; kinek kinek ugyanis jogában áll szorgalma és ügyessége által jólétre szert tenni. Már pedig e céhszabályok, melyek a későbbi időkből származnak nemcsak monopolisálták, hanem önkénytelen megszorították az ipart, ¹⁾ a munkás kezeket rosszul díjazták, ²⁾ vallási és nemzeti türelmetlenséget élesztettek ³⁾ korlátozták a vállalkozási szelle-

¹⁾ Budai nyereggyártók. 1. Solle in dieser königl. Hauptresidenz und freyen Stadt Ofen des ganzen ofner District der bürgerlichen Sattlermeister allda die Hauptlaad, und Zech bestehen und nicht mehr als drei Sattlermeister inclusive passirt werden. 1697.

Komáromi borbélyok. „Komárom városába öt borbélyi mester embernél több ne lehessen; és az öt közül ha valamely deficiálna, helyette más, akár R. Catholica hiten, akár Helvetica, és Aug. Confession lévő legyen is ha érdemes lenni ismeretük mesteri létére, szabadon a czéhbe bevétessék.“ 1715.

Pozsonyi takácsok. „A' mi pedig a' mülhelyt illeti, itt Pozsonyban, és annak külső városában több nyolcznál lenni nem engedtetik.“ 1712.

²⁾ Füleki szabók. 12. „A szabólegények egy heti bére 12 pénz legyen; két óraker fölkelvén, 9 óráig varjon; az foldozásnak fele része uráé, és más fele a legényé.“ 1674.

Pozsonyi és győri fazekasok. 3. Minden szolga reggel korán 4 óraker az munkához fölkeljen, és estve 7. óraker az munkától megszünjék. A legénynek 100 fazéktól 10 pénze jár. 1698.

Galgóczi csizmadiák. 13. „A csizmazia leghinynek hetenkint denár 32 fizetése járjon, és ne legyen szabad többet fizetni, mesterségek elvesztése alatt. Tartozik pedig a mesterleghiny 3 óraker éjfél után fölkelni, és estve 9 óráig az Urának mivelni.“ 1719.

³⁾ Lőcsei szabók czéhczikkelye. „Ein jeglicher, es saj fremder odereinheimischer, wer Zwischen uns wohnen, oder das Handwergh traiben will, soll Schriftlichen Bewais bringen sainer Geburt, verhaltung, und Lehrjahr, nehlich, das er rechter deutscher nation sey. 1598.

Tűcsinálók Lőcsén. „In dem wir auch zeithero wegen derjenigen so sich in Siebenbürgen setzen wollen, in grosse Ungelegenheit und Unkosten gerathen, als soll hinführo solches zu vermaiden: derselbe Meister oder Gesell so sich in Sieben-

met¹⁾ s igen félszeg rendszabályokat alkottak²⁾, miért is el-
töröltetésük korunk követelménye volt.

bürgen sich nieder zu lassen willens waere, von unsern Landhandwerch nicht vor
ehrlich gehalten werden.“ 1679.

Váci szabók. 15. „Senki ne merészeljen Lutheranus vagy Calvinista vallásban
lévő inast befogadni és mesterséget tanítani. Szabad legyen mindazon által idegen
vándorló azon Lutheranus vagy Calvinista vallásban lévő legényt ezen czéhünkbe be
fogadni és mívet adni; de nem tovább, hanem csak két és legtovább 3 esztendőig
melly idő alatt a mester, kinél lesz, tartozzék minden iparkodással azon legénynek
megtérésén iparkodni, és tiszt. plebanus uramnak is hírt adni, hogy megtérítésében
munkálkodhassék; mely 2 vagy 3 esztendő alatt, ha meg nem akarna térni, szabad
ne legyen az Városban azon legényt megtartani. 1761.

Verőczi gombkötők. Horvát nyelven, Ezen városban sem Lutheranusnak sem
Kalvinistának nem szabad dolgozni Sz. Mihály napján tul, valamig a catholici hitre
nem tér. 1724.

Czeglédi szücsök. 23. Senki ezen czéhben a ki csak nem Calvinista ember be
ne vétessék. 1727.

¹⁾ Sz. Kereszti vargák. Itt a mesterasztalnak 24 ételkből kellett állani. 1690.

Lévai gombkötők. 14. „Tartozik esztendő mulva egy mesterasztallal, a mely-
ben négy tálétel legyen. Első tál éték tiszta borssal, két kappan avagy két tyúk, szár-
koncczal és riskásával. Második tál éték sült legyen, u m. egy töltött malatz- egy
lúd s egy kappan, négy töltött tyúkfű, nyolcz font disznó hús pecsenye, nyolcz font
tehén hús pecsenye és egy nyulnak az utolsó része, stb. Hogy ha penigh ezeket mind
nem akarná megadni, tehát adgyon 12 forintot, s ugyan a mesterek készítsenek egy
mesterasztalt véle. 1700.

Lévai borbélyok. Mindezek meg lévén, tartozik becsületes mesterasztalt adni,
és a mesterembereket feleségestül behívni; mely mesterasztal jó fölt és sült ét-
kekből legyen, és jó borból álljon: ki is ha nem tetszenék a czéhnek, és alkalma-
tos étel s ital nem volna, tehát 24 forintot tegyen a czéh asztalára. 1701.

Lőcsei csizmadiák. 15. „Wegen des Meisters oder Grossenmahls soll ein
jeder junger eingeworbener Maister, in ansehung der jetzigen Schweren Zeiten,
innerhalb Jahresfrist, der Zechen anstatt des Speisen 20 gulden ungrisch und 5
halben Wein gegeben. 1701.

²⁾ Lőcsei csizmadiák. 17. „Wo ein junger Maister unter Jahr und Tag nich
wollte heurathen, soll er schuldig sein die ehrbare Zech, ein Schrott Kuffbier,
alle Jahr, bis er sich verheurathet geben.“ 1701.

Verőczi gombkötők. 15. „Ha valamellyik a legények közül rókát nyúzna,
tartozik fizetni bírságot 60 pénzt, és nem szabad a mi legényeinknek suszter legé-
nyekkel setálni. 1724.

Pozsonyi és győri fazekasok. 15. „Senki a mesterek közül lóborból sarut
viselni ne merészeljen, egyébaránt az ollyan vakmerő maga mesterségének elvesz-
tésére büntetődjék. 1698.

Tőcsinálók Lőcsén. „Vor allen dingen soll er keine Verlobte und Zugesagte
haben.“ 1679.

DE BALLACI GEZA.

